

MİLLÎ GÖRÜŞ HAREKETİ'NİN TEMEL KARAKTERLERİ*

Basic Characters of the Milli Görüş (Islamic View) Movement

Talip TUĞRUL**

Öz

Millî Görüş Hareketi, 1960'lı yılların sonlarında (1969) Türkiye'de ortaya çıkmış, İslâmî mücadelede parti/siyaset metodunu benimsemiş, Necmettin Erbakan tarafından kurulmuş ve yeni bir model olarak "Adil Düzen" tezini ortaya koymuş "**siyasal ıslahatçı**" bir İslâmî harekettir. Bu hareket sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda Türkiye ölçeğinde önemli değişimlerin muharrik kuvveti olmuştur. Aynı zamanda dünyadaki İslâmî hareketlerin bazılarına model olmuş, onlara moral, motivasyon ve heyecan anlamında katkıda bulunmuştur. Bu durum, Millî Görüş Hareketi'nin karakterleriyle/yapısal özellikleriyle ilgilidir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Millî Görüş Hareketi'nin temel karakterleri Şunlardır: İslâmcılık, İslâm birliği ideali, ümmetçilik, tasavvuf menşeli oluş, Ehl-i Sünnet mensubiyeti, mezhepler üstü duruş, millilik, yerellik, antiemperyalizm, antisiyonizm, siyasallık, ıslahatçılık, karizmatik lider tipli oluş, kuşatıcılık, aktivizm ve teşkilatçılık. Bu çalışma, Millî Görüş Hareketi'nin temel yazılı metinlerini esas alarak hareketin zikredilen karakterleri üzerinden yapısal bir analiz yapmayı hedeflemektedir.

Abstract

Millî Görüş Movement is a "**political reformer**" Islamic movement that emerged in Turkey in the late 1960s (1969), embraced the party / politics method in the Islamic struggle, founded by Necmettin Erbakan and revealed the "Just Order" thesis as a new model. This movement has been the driving force of significant changes in the scale of Turkey in social, political and cultural spheres. At the same time, it became a model for some of the Islamic movements in the world and contributed to them in terms of morale, motivation and enthusiasm. This is related to the character / structural characteristics of the Milli Görüş Movement. As far as we can tell, the main characters of the Milli Görüş Movement are: Islamism, the ideal of Islamic Union, militarism, origin of Sufism, membership of Ahl al-Sunnah, sectarianism, nationalism/religious, locality, anti-imperialism, antisionism, politics, Encirclement, activism and organizing. This study aims to make a structural analysis on the mentioned characters of the movement based on the basic written texts of the Milli Görüş Movement.

* Bu çalışma, Necmettin Erbakan Üniversitesi tarafından Konya'da 28-30 Ekim 2016 tarihleri arasında gerçekteŐtirilen "*Doğumunun 90. Yılında Necmettin Erbakan ve Millî Görüş Düşüncesini*" sempozyumunda "Millî Görüş Hareketi'nin Temel Karakterleri" baŐlıęıyla sunulan bildirinin, geliŐtirilmiŐ halidir.

** Öğr. Gör. MuŐ Alparslan Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, taliptugrul@gmail.com

BaŐvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
31.05.2017	10.12.2017	30.12.2017

DOI 10.18403/emakalat.317808

Anahtar Kelimeler: Millî Görüş Hareketi, Necmettin Erbakan, Adil Düzen, Çağdaş İslâmî Akımlar, İslâmcılık

Keywords: Islamic View Movement, Necmettin Erbakan, Just Order, Contemporary Islamic Movements, Islamism

GİRİŞ

Millî Görüş Hareketi'nin temel karakterlerinin konu olarak tespit edildiği bu çalışmada, yapısal bir analiz yapılarak, tümevarım yöntemiyle hareketin tanımlanması amaçlanmıştır. Hareketin “siyasal ıslahatçı” bir İslami hareket olduğu varsayımından hareket edilmiş, çalışmada başta “Erbakan Külliyyatı” olmak üzere hareketin temel yazılı kaynakları taranmış, *metin analizi* metodu kullanılarak *zihniyet çözümlenmesi*¹ yapılmaya çalışılmıştır.

Millî Görüş Hareketi, 1926 doğumlu, makine mühendisi Prof. Dr. Necmettin Erbakan² tarafından kurulmuş, 1960'lı yılların sonlarında (1969) “Bağımsızlar Hareketi”³ diye bilinen bir girişim ile ülkemizde ortaya çıkmış,⁴ İslâmî mücadelede siyaset parti/metodunu benimsemiş, yeni bir model ve doktrin olarak “Adil Düzen” tezini ortaya koymuş **“siyasal ıslahatçı”** bir İslâmî harekettir.

Hareketin adı olan “Millî Görüş” “millî” ve “görüş” kelimelerinden oluşmaktadır. Hareket mensuplarınca “Millî Görüş” terkindeki “millî” kavramı, Kur'an'daki **“Millet-i İbrahim”**⁵ “İbrahim'in dini” terkinbine referansla dinî anlamında kullanılmış⁶ ve bu kavramın, Arapların “fikr-i vatani” ifadesiyle anlatmaya çalıştıkları bir ülkenin ve bir

¹ Zihniyet çözümlenmesi için Sönmez Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlenmeleri* (Ankara: OTTO, 2012), 399-402.

² Necmettin Erbakan, *Yeni Bir Dünya ve Adil Düzen* (Ankara: ESAM, 2010), IX-XIII.

³ Erbakan, *Adil Düzen*, 112; Arif Ersoy, “Hak ve Adalet Merkezli Millî Görüş Hareketi'nin Fikri Temelleri”, *Anadolu Gençlik Dergisi*, Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı (Şubat 2015): 56.

⁴ Necmettin Erbakan, *Arkasındakilerle ve Türkiye'nin Kayıplarıyla Darbe* (Ankara: MGV Yayınları, 2016), 122; Erbakan, *Adil Düzen*, XI.

⁵ el-Bakara 2/135.

⁶ Muhammed Esiroğlu, “Erbakan Hoca'nın Kullandığı Kavramlar ve Zihinsel Kodları”, *Anadolu Gençlik Dergisi*, Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı (Şubat 2015): 30; Ersoy, “Millî Görüş Hareketi'nin Fikri Temelleri”, 59.

ırkın kavmî anlayışı olmadığı ifade edilmiştir.⁷ “Millî” kelimesinin “dini” kelimesiyle eş anlamlı kullanıldığını Millî Görüş üzerine araştırma yapan bazı yazarlar da ifade etmektedir.⁸ Erbakan tarafından “Milletimiz” ve “ecdadımız” kavramları da Osmanlı-İslâm mirası perspektifi ile “İslâm dini mensupları” anlamında kullanılmıştır.⁹ Bu kavram, “*olmuş ve olacak hadiseler hakkında varılan hüküm, ele alış tarzı ve şahsî fikir*”¹⁰ anlamındaki “görüş” kelimesiyle birleşince, dinî/İslâmî görüş anlamında kullanılmıştır.¹¹ Bu bağlamda, “Millî Görüş” ifadesi, hareketin tercih ettiği “kapalı dilin” etkisiyle, laik-seküler bir sistemde, metafizik değerlere dayalı özel bir kavramsallaştırma gayretidir. Hakeza, hak-batıl dikotomisi de böyledir. Hareket, “selamet”, “refah”, “saadet” gibi pek çok dinî kavramı bu çerçevede kullanmayı tercih etmiştir.¹²

Necmettin Erbakan, Millî Görüş’ü “Millî Görüş milletimizin dünya görüşünü ve değer ölçülerini temsil etmektedir. Millî Görüş milletimizi millet yapan, bu toprakları kendine yurt edinmesine sebep olan kendi görüşü ve düşüncesidir. Bundan dolayı Millî Görüş Hareketi, milletimizi temsil etmekte ve milletin kendi düşünce ve görüşüdür.”¹³ ifadeleriyle tanımlamıştır. Ona göre Millî Görüş, hak-batıl bağlamında hakka dayanan; tarihimiz açısından mücadele ruhunu milletin özünden alan; küresel düzlemde ise Siyonizm’in¹⁴ ve taklitçiliğin¹⁵ karşısında yer alan görüştür.

⁷ Necmettin Erbakan, *Erbakan Külliyyatı I-V*, der. M. Mustafa Uzun (Ankara: MGV Yayınları, 2013), 2:191; Ersoy, “Millî Görüş Hareketi’nin Fikri Temelleri”, 59.

⁸ Hakan Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Millî Görüş ve Ak Parti*, trc. Ahmet Yıldız (İstanbul: Kitap Yayınları, 2005), 279.

⁹ Erbakan, *Darbe*, 121; Erbakan, *Adil Düzen*, 19; Necmettin Erbakan, *Davam: Ne Yaptıysam Allah Rızası İçin Yaptım* (Ankara: Millî Gazete Ankara Kitap Kulübü, 2013), 62.

¹⁰ İlhan Ayverdi, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2005), 1: 1079.

¹¹ Esiroğlu, “Erbakan Hoca’nın Kullandığı Kavramlar”, 31.

¹² Hayri Kırbaçoğlu, “Millî Görüş ve Kavramsal Düzlemi”, *Anadolu Gençlik Dergisi*, Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı (Şubat 2015): 35.

¹³ Erbakan, *Adil Düzen*, 114.

¹⁴ Esiroğlu, “Erbakan Hoca’nın Kullandığı Kavramlar”, 31.

¹⁵ Necmettin Erbakan, *İslâm ve İlim* (Ankara: Furkan BY&O, 1993), 44.

Erbakan'a göre Millî Görüş, sol ve liberal tanımlamalarının dışında üçüncü bir âlemdir.¹⁶ Millî Görüş evvel emirde bir zihniyettir.¹⁷ Bu aziz milletin¹⁸ bin yıllık tarihinden gelen,¹⁹ hakkı üstün tutan bir anlayış olarak 1071'de Anadolu'ya giren, Çanakkale Savaşı, İstiklal Harbi ve Kıbrıs Hareketi gibi muharebeleri kazandıran zihniyettir.²⁰ Yine şehidi şehit yapan, gaziyi gazi yapan manadır.²¹ “*Millî Görüş, bu milletin inancıdır, tarihidir, kimliğidir, ruh köküdür.*”²²

Bu tanımlamalarda kullanılan dil, kitlesel olduğu kadar kuşatıcı, kuşatıcı olduğu kadar da meşrulaştırıcıdır. Zira siyasal zeminde kendisine yer açmaya çalışan Erbakan, halkın ortak kabullerini ve değerlerini temsil etme iddiasındadır. Bu durum, onun siyasal söylemini ötekileştirmekten uzak tutmasına sebep olmuştur. Ancak farkındalık oluşturmak ve söyleminin karşılık bulması için zaman zaman ötekileştirici gibi görünen bir üslubun mevcudiyetini de ifade etmek gerekir. Millî Görüş ile diğer fikri ve siyasal akımların farkını anlatırken, kullandığı “*Biz içi saman dolu cansız kuş değil, bu kuşun canlısını istiyoruz. Millî Görüş’le diğer zihniyetlerin farkı da içi saman dolu kuşla canlı kuş arasındaki farktır.*”²³ şeklindeki ifadeleri buna örnek olabilir.

Millî Görüş Hareketi sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda Türkiye ölçeğinde önemli değişimlerin muharrik kuvveti olmuştur. Siyasal alanın yanında sosyal ve kültürel alanlarda da faaliyet gösteren, -hareket tarafından adına “MİLKO”²⁴ kuruluşları denilen- MGV,²⁵ AGD,²⁶

¹⁶ Erbakan, *Külliyyat*, 1: 52, 160.

¹⁷ Erbakan, *Külliyyat*, 1: 167. Zihniyet için bkz. Alex Mucchielli, *Zihniyetler*, trc. Ahmet Kotil (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 7.

¹⁸ Necmettin Erbakan, *Millî Görüş İktidarı Niçin ve Nasıl* (Ankara: MGV Yayınları, 2016), 17.

¹⁹ Erbakan, *Külliyyat*, 1: 167.

²⁰ Erbakan, *Davam*, 174.

²¹ Erbakan, *Külliyyat*, 3: 317.

²² Erbakan, *Külliyyat*, 1: 7.

²³ Erbakan, *Davam*, 175.

²⁴ MİLKO, “*Millî Görüşçü Kuruluşlar*” ifadesinin kısaltılmış hali olup Erbakan tarafından da kullanılmaktadır. Bkz. Erbakan, *Külliyyat*, 4: 26; ayrıca bkz. Erişim 14.10.2016, http://www.milligazete.com.tr/istanbul_daki_milli_goruscu_kuruluslar_2016_calisma_takvimini_masaya_yatirdi/395852.

²⁵ Milli Gençlik Vakfı

²⁶ Anadolu Gençlik Derneği

ÖĞ-DER,²⁷ IGMG,²⁸ ESAM,²⁹ CANSUYU,³⁰ EHAD,³¹ DİN-BİR-DER³² gibi yapılanmaları bünyesinde bulunduran bir harekettir.³³ Millî Görüş aynı zamanda dünyadaki İslâmî hareketlerin bazılarında model olmuş, onlara moral, motivasyon ve heyecan anlamında katkıda bulunmuştur.³⁴ Hareketin lideri Necmettin Erbakan, bu itibarla dünyadaki İslâmî hareket mensuplarınca yol açıcı İslâmî bir lider olarak tanınıp saygı görmüştür.³⁵

Millî Görüş'ün oluşturmuş olduğu bu etki, onun referans sistemi oluşturan karakterleriyle/yapısal özellikleriyle ilgilidir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Millî Görüş Hareketi'nin temel karakterleri şunlardır: İslâmcılık, İslâm birliği ideali, ümmetçilik, tasavvuf mensheli oluş, Ehl-i Sünnet mensubiyeti, mezhepler üstü duruş, millilik, yerellik, antiemperyalizm, antisyonizm, siyasallık, ıslahatçılık, karizmatik lider tipli oluş, kuşatıcılık, aktivizm ve teşkilatçılık. Söz konusu bu karakterlerin Millî Görüş mefkûresinde karşılıklarını şu şekilde açıklamak mümkündür:

1. İslâmcılık

“İslâmcılık, XIX-XX. Yüzyılda, İslâm'ın bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlak, felsefe, siyaset hukuk, eğitim...) ‘yeniden’ hayata hâkim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, İslâm dünyasını

²⁷ Şuurlu Öğretmenler Derneği

²⁸ Islamische Gemeinschaft Millî Görüş, İslam Toplumu Millî Görüş, anlamında hareketin Avrupa yapılanması.

²⁹ Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi

³⁰ Cansuyu Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği

³¹ Evrensel Hafızlar Derneği

³² Din Görevlileri Birliği Derneği

³³ Erbakan, *Külliyyat*, 4: 26; 5: 378.

³⁴ Ebu'l-A'la Mevdûdi'nin kurduğu Pakistan merkezli Cemaat-i İslâmî, partileşmesi daha erken olmuş ancak siyasal alanda fazla başarı gösterememiştir. Bkz. Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2015), 182-187.

³⁵ Bkz. Şerafettin Mollaoğlu, “Asra Yön Veren İslâm Önderlerinin, Liderleri Erbakan'a Şehadetleri”, *Anadolu Gençlik Dergisi*, Erbakan Hoca Özel Sayısı sy. 135 (Nisan 2011): 66-71.

batı sömürsünden, zâlim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden, kurtarmak; ... birleştirmek, ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasî, fikrî, ve ilmî çalışmaların, arayışların teklif ve çözümlerin bütününe ihtiva eden bir hareket olarak tarif edilebilir.”³⁶ İsmail Kara'nın yukarıdaki İslâmcılık tarifinin parametrelerini Erbakan'ın söyleminde, eserlerinde ve mensuplarının metinlerinde görmek mümkündür.

Erbakan'a göre İslâm'ın, bir insanın kalbiyle Rabbi arasındaki bağ olarak görülmesi, eksik bir tanımlama olduğu kadar emperyalistlerin de rahatsız olmayacağı bir İslâm anlayışıdır.³⁷ Ona göre emperyalistlerin hedefi, “Müslümanları namaz kılan köleler haline getirmektir”.³⁸ Erbakan'ın Ahkâm ayetlerinin bu çağa uymadığını söyleyen bir siyasete karşı sertleşmesi ve “onun da burnunu sürteceğiz”³⁹ demesi, Milli Görüş Hareketi'nin statükoculuk anlamındaki sağcılıktan, İslâm'ın siyasal tezini gündeme getirmeyen muhafazakârlıktan ve “ılımlı İslâm” anlayışından ne kadar uzak olduğunu göstermektedir. Yine ona göre sağcılık, “idare-i maslahatçılık” olup ancak geçici çözümler üretebilir.⁴⁰

“ılımlı İslâm”ı ise “cihat” olgusunun olmadığı,⁴¹ özü değiştirilmiş, namazını kılan, orucunu tutan ancak Siyonizm'in kurmuş olduğu düzene karışmayan, köleleştirilmiş Müslüman tipini hedefleyen bir proje olarak gören Erbakan'ın bu algı karşısında “kelime-i tevhid”e vurgu yapması, İslâm'ın temelinin hakkı hâkim kılmak olduğunu ifade etmesi, Müslümanların 1400 yıldır “adil bir düzen” kurarak

³⁶ İsmail Kara, *Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi’nin Temel Metinleri* (İstanbul: Gerçek Hayat, t.y.), 9.

³⁷ Erbakan, *Külliyyat*, 3: 40.

³⁸ Erbakan, *Davam*, 25.

³⁹ M. Mustafa Uzun, *Erbakan Risaleleri:3 Adil Düzen* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2014), 15.

⁴⁰ Erbakan, *Külliyyat*, 2: 172.

⁴¹ Necmettin Erbakan, “*ılımlı İslâm Projesi Nedir? - Erbakan Hoca*”, erişim 23.10.2016, https://www.youtube.com/watch?v=mv2Fnzg_RlQ.

dünyaya saadet getirdiğini söylemesi; “İslâm’ın siyasal tezini” kabul eden bir algıya sahip olduğunu göstermektedir.⁴²

Erbakan’ın “ilah” kavramına yüklediği dört anlamdan birisi de “*hak ve adaleti tanzim edici, kanun koyucu*”⁴³ anlamıdır ki, bu tanım meşhur İslâmcı yazarlardan Seyyid Kutup ve Mevdûdî’nin tanımlarıyla örtüşmektedir.⁴⁴ Hareketin Erbakan’dan sonraki lideri Oğuzhan Asiltürk de benzer kanaatleri paylaşmaktadır.⁴⁵

Millî Görüşçü yazarlardan Ahmet Akgül, İslâm’ı tanımlarken, İslâm’ın aynı zamanda idarî bir düzen olduğunu açıkça ifade etmektedir: “*İslâm ise sadece imanî ve ahlakî konuları içeren bir ”din” değil, aynı zamanda idarî, iktisadî, ilmî ve hukukî velhasıl hayatın her safhasına ait âdil ve kâmil kurallar koymuş bir “barış ve denge” düzenidir.*”⁴⁶ Hz. Peygamber (s.a.s.) de devlet başkanı ve örnek bir siyasi liderdir.⁴⁷ Müslüman ise, tek ve mutlak hüküm sahibi olarak Allah’ı tanıyandır.⁴⁸ Akgül’e göre beşeri ideolojiler insanın mutluluğunu sağlayamaz. Tek mutluluk Allah’ın nizâmı İslâm ile mümkündür.⁴⁹

Bütün bu izahlar İslâm’ın siyasal tezini kabul etmek anlamında İslâmcı bir mefkûreyi göstermekle birlikte; Erbakan ve takipçileri gerek siyasi bir hareket olmalarından gerekse İslâmcılık kavramına yapılan genel itirazlardan dolayı, İslâmcılık kavramı yerine “Millî Görüş” terkinini kullanmayı tercih etmişlerdir. Necmettin Erbakan tarafından Millî Selamet Partisi’nden itibaren kullanılan bu kavram, 1973

⁴² Necmettin Erbakan, “*Erbakan: İlimli İslâm*”, erişim 23.10.2016, <https://www.youtube.com/watch?v=-C9NynJf1Sc>.

⁴³ Erbakan, *Külliyyat*, 2: 206.

⁴⁴ Seyyid Kutup, *Yoldaki İşaretler*, trc. Mustafa Özel (İstanbul: Özgün Yayınları, 1992), 116; Ebu’l-A’la Mevdûdî, *Kur’an’a Göre Dört Terim*, trc. Osman Cilacı, İsmail Kaya (İstanbul: Beyan Yayınları, 1991), 23-24.

⁴⁵ Oğuzhan Asiltürk, “İslâm’da İdari Düzen İman, Mümin, İlah ve Rabb’in Mânâları”, *Anadolu Gençlik Dergisi*, sy. 158 (2013): 18-21.

⁴⁶ Ahmet Akgül, *İslâm Davası ve Adil Düzen* (İstanbul: Risale Yayınları, 1991), 46, 244.

⁴⁷ Akgül, *İslâm Davası ve Adil Düzen*, 71.

⁴⁸ Akgül, *İslâm Davası ve Adil Düzen*, 9.

⁴⁹ Akgül, *İslâm Davası ve Adil Düzen*, 10.

yılında Hüseyin Akmumcu ve Erbakan tarafından yazılan “Millî Görüş ve Anayasa Değişikliği”⁵⁰ isimli kitabın adı olmuştur. “Bağımsızlar Hareketi” döneminde “Mukaddesatçı Türk'e Beyanname”⁵¹ isimli bir metnin yayımlanmasıyla “Mukaddesatçılık” kullanılmışsa da bu kavram yaygınlaşmamıştır.

2. İslâm Birliği İdeali

Müslümanların birliği anlamında kullanılan “İslâm Birliği”⁵² küresel ölçekte Müslümanların kültürel, siyasal, ekonomik vb. alanlarda birlikteliğini hedefleyen ve sömürgeciliğe karşı koymayı amaçlayan idealin adıdır.⁵³ Millî Görüş Hareketi, ortaya çıktığı ilk günden itibaren bu idealin peşinde olmuş, her fırsatta bu ideali anlatmaya çalışmıştır.⁵⁴ Erbakan, İslâm birliğinin gerçekleştirilmesi için beş adım belirlemiştir. Bunlar, Müslüman Ülkeler Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kurulması, Müslüman Ülkeler Savunma İşbirliği Teşkilatı'nın kurulması, Müslüman Ülkeler Ortak Pazarı Teşkilatı ve Birliği'nin kurulması, Müslüman Ülkeler Ortak Para Birimi'ne geçilmesi ve Müslüman Ülkeler Kültür İşbirliği Teşkilatı'nın kurulması, şeklinde sıralanmıştır.⁵⁵ Aslında bu gayret, kökleri İslâmî gelenekte var olan ve yakın geçmişimizde bir kurtuluş reçetesi olarak tutunulan⁵⁶ bir

⁵⁰ Bkz. Necmettin Erbakan ve Hüseyin Akmumcu, *Millî Görüş ve Anayasa Değişikliği* (Ankara: Seler Ofset, 1973).

⁵¹ İlgili beyanname için bkz. Erbakan, *Külliyat*, 2: 189-198.

⁵² Mümtaz'er Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu* (Ankara: Lotus Yayınları, 2003), 36.

⁵³ Azmi Özcan, “İttihâd-ı İslâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 23 (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 470.

⁵⁴ Nevzat Laleli, *Adil Düzen Nedir, Ne Değildir?* (Ankara: Gençlik Kütüphanesi, 1995), 151; Akgül, *İslâm Davası ve Adil Düzen*, 148, 188; Ahmet Akgül, *Yeni Bir Dünya* (İstanbul: Risale Yayınları, 1993), 23; Ahmet Akgül, *Dünyanın Değişimi ve Erbakan Devrimi* (İstanbul: Burak Yayınları, 1997), 17; Uzun, *Adil Düzen*, 29, 41, 115.

⁵⁵ Erbakan, *Külliyat*, 2: 380; Erbakan, *İslâm ve İlim*, 58-61.

⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Türköne, *İslâmcılığın Doğuşu*, 29-38.

idealin; küresel sistemin,⁵⁷ ırkçı emperyalizmin⁵⁸ ve G-7'lerin⁵⁹ karşısına konma teklifidir. Bu itibarla söz konusu teklif bir yönüyle alternatif, diğer yönüyle tepkiseldir.⁶⁰ Millî Görüş Hareketi, son tahlilde “siyasal ıslahatçı” bir hareket olup batının karşısında Müslümanların durumlarını düzeltmeyi/ıslahı gaye edinmesinden dolayı, bu gibi acil önlemleri tasarlamıştır.⁶¹ Bazı dönemlerde daha ılımlı mesajlar verse de genel olarak Erbakan, Avrupa Birliği'ne katılmayı Türkiye'nin bağımsızlığından taviz olarak değerlendirmiş;⁶² ABD, AB vb. paktların karşısında ancak İslâm birliği ile mukavemet gösterilebileceğini düşünmüştür.⁶³

İslâm birliği ideali çerçevesinde Türkiye'nin İslâm Konferansı'na tam üyeliği, İslâm Bankasına kurucu ortak olunması⁶⁴ ve 1990 yılında Bağdat'ta temeli atılan Müslüman Topluluklar Birliğinin kurulmasına da katkı sağlanması⁶⁵ Millî Görüş tarafından gerçekleştirilmiştir. Necmettin Erbakan'ın başbakanlığını yaptığı 54. Hükümet döneminde D-8⁶⁶ projesi hayata geçirilmiş,⁶⁷ D-60 ve D-160 da hedef olarak belirlenmiştir.⁶⁸ D-8, İslâm birliğinin ilk nüvesi olarak⁶⁹ hareket bünyesinde heyecan uyandırmıştır.⁷⁰ D-8'in bünyesinde bulunan

⁵⁷ Erbakan, *Davam*, 209; “küresel sistem” hareket tarafından kullanılan kavramlardan biridir. Bkz. Salih Turhan, Erbakan, *Yeni Bir Dünya ve Adil Düzen (Önsöz)*, 14.

⁵⁸ Bu kavram Erbakan'ın siyasi literatüre kazandırdığı bir kavramdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Esiroğlu, “Erbakan Hoca'nın Kullandığı Kavramlar”, 31.

⁵⁹ G-7 (Group of Seven), dünyanın ekonomisi en büyük yedi ülkenin arasında bir birliktir.

⁶⁰ Erbakan, *Külliyyat*, 3: 139.

⁶¹ Erbakan, *Külliyyat*, 4: 417.

⁶² Erbakan, *Davam*, 112.

⁶³ Erbakan, *Külliyyat*, 3: 138.

⁶⁴ Erbakan, *Adil Düzen*, 117.

⁶⁵ Akgül, *Erbakan Devrimi*, 78-82.

⁶⁶ D-8 Developing Eight, (Gelişmekte Olan Sekiz Ülke).

⁶⁷ Erbakan, *Külliyyat*, 3: 138.

⁶⁸ Erbakan, *Adil Düzen*, 25.

⁶⁹ Erbakan, *Millî Görüş İktidar*, 51.

⁷⁰ Erbakan, *Davam*, 204; Uzun, *Adil Düzen*, 115.

devletler Endonezya, Malezya, Bangladeş, Pakistan, İran, Mısır, Türkiye ve Nijerya'dır. Bu ülkelerin toplam nüfusu 820 milyondur.⁷¹ İslâm Birliği ideali çerçevesinde dış Türkler ve Müslüman topluluklarla da işbirliği hedeflenmiştir.⁷² Bu hedef Erbakan tarafından dış politika anlayışı olarak deklare edilmiştir.⁷³

3. Ümmetçilik

Ümmet kavramı, aynı dine tabi olan insanlar anlamına gelmektedir.⁷⁴ Ümmetçilik ise, bütün Müslümanların bütünlük bilinciyle, ümmet ruhuyla hareket etmesi, geleceği ümmet çapında inşa gayretlerinin tümü olarak tanımlanabilir.⁷⁵ Millî Görüş Hareketi, "Müminler ancak kardeştir"⁷⁶ düsturunun belirlediği tüm Müminlerin kardeş olarak görüldüğü, anti kavmiyetçi, ümmetçi bir fikriyata sahiptir.⁷⁷ Müslümanları birbirlerine bağlayan ruh öncelikle kardeşliktir. Müslümanların tarihsel tecrübeleri bu yöndedir.⁷⁸ İslâm birliğinin ön şartı da bu bilince sahip olmaktır. Erbakan'a göre ulus devlet mantığı, Türk-Kürt gibi etnisite ayrımları bu kardeşliğe zarar verecektir.⁷⁹ Ulus devlet, onun mefkûresine dar gelmektedir.⁸⁰ İslâm dünyasındaki yeni ulus devletler ve buna yönelik girişimler, batılı devletlerin paktlar etrafında bir araya geldiği günümüzde emperyalizmin oyununa gelmek demektir.⁸¹

⁷¹ Erbakan, *Külliyyat*, 3: 139.

⁷² Erbakan, *Külliyyat*, 2: 381; Erbakan, *İslâm ve İlim*, 63.

⁷³ Erbakan, *Millî Görüş İktidarı*, 34.

⁷⁴ Nureddin Turgay, "Ümmet", *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, c. 6 (İstanbul: Şamil Yayınları, 1994), 268-269.

⁷⁵ Atasoy Müftüoğlu, *Ümmet Bilinci* (İstanbul: Denge Yayınları, 1998), 77, 115.

⁷⁶ el-Hucurat 49/10.

⁷⁷ Akgül, *Yeni Bir Dünya*, 212.

⁷⁸ Erbakan, *Davam*, 169.

⁷⁹ Erbakan, *Davam*, 169.

⁸⁰ Esiroğlu, "Erbakan Hoca'nın Kullandığı Kavramlar", 27.

⁸¹ Erbakan, *Davam*, 170.

Necmettin Erbakan, Müslümanların sorunlarıyla küresel ölçekte ilgilenmiş,⁸² başta Filistin olmak üzere Afganistan'dan Bosna'ya kadar İslâm coğrafyasını kendi meselesi bilmiş ve dava olarak sahiplenmiştir.⁸³ Erbakan'ın emperyalist ve Siyonist işgallere uğrayan Filistin, Afganistan, Çeçenistan ve Bosna-Hersek'teki⁸⁴ direniş hareketleriyle yakından ilgilendiği kamuoyu tarafından bilinmektedir.

4. Tasavvuf Menşeli Oluş

Tasavvuf, İslâm'ın ruh hayatı ve Hz. Peygamber'in şahsında temsil ettiği manevî otoritenin kurumsallaşmış hali,⁸⁵ şeklinde tanımlanmaktadır. Millî Görüş Hareketi, başta İskenderpaşa olmak üzere bazı tasavvufî çevrelere dayanarak ortaya çıkmıştır.⁸⁶ Hareket mensupları; Millî Görüş'ün, İskenderpaşa Dergâhının şeyhi Mehmet Zahid Kotku'nun da içinde bulunduğu âlim, mürşit, mütefekkir ve çeşitli mevkilerde çalışan bürokratlardan oluşan bir heyetin istişareleri sonucu kurulan bir hareket olduğunu ifade etmektedirler.⁸⁷ Mehmet Zahid Kotku'nun parti fikrinin esin kaynağı olduğu,⁸⁸ ondan izin ve icazet alınarak yola çıkıldığı⁸⁹ da söylenmiştir. Bizim yaptığımız kişisel görüşmede Kotku'nun bizatihi Erbakan'ı görevlendirdiği şu şekilde ifade edilmiştir: *"İstişare heyeti, parti metoduna karar verince; Zahid Kotku, partinin başkanını kendisi belirlemek istediğini söyledi. Bu kabul görünce, Kotku, Erbakan'ı çağırdı ve meseleyi anlattı. Erbakan, Zahid Kotku'nun karşısında diz üstü oturur ve hiç konuşmazdı. Bunu duyunca -tereddüt ifadesi olarak- dizlerini hafif sağa sola oynat-*

⁸² Akgül, *Erbakan Devrimi*, 82.

⁸³ Erbakan, *Külliyyat*, 3: 24.

⁸⁴ Necmettin Erbakan, *"Bosna ve Silah Fabrikası"*, erişim 14.10.2016, <https://www.youtube.com/watch?v=hKu9tnoazEk>.

⁸⁵ Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi Kavramları ve Meseleleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1994), 19.

⁸⁶ Ruşen Çakır, *Ayet ve Slogan Türkiye'de İslâmi Oluşumlar* (İstanbul: Metis Yayınları, 1995), 217; Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar*, 281.

⁸⁷ Akgül, *Erbakan Devrimi*, 143.

⁸⁸ Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar*, 279.

⁸⁹ Uzun, *Adil Düzen*, 14.

maya başlamış. Bunun üzerine Zahid Kotku 'Hasan ve Hüseyin Efendilerimizin canı senden daha az mı kıymetli?' deyince, Erbakan göreve razı olmuştur." (Ahmet Bekiroğlu, Kişisel Görüşme, 06 Temmuz 2016, Elazığ.)

İskenderpaşa Dergâhı'na bağlı Erbakan'ın tasavvufî eğilimi, siyasi diline "önce ahlâk ve maneviyat" söylemiyle yansımış⁹⁰ ve kalkınmada ahlâk ve maneviyat, bir ilke olarak sunulmuştur. Erbakan'a göre "Manevî kalkınma olmadan, maddi kalkınma olamaz."⁹¹ Erbakan, bu tasavvufî algıyı, maneviyatçı olmak, hakkı üstün tutmak ve nefis terbiyesini esas almak, şeklinde Millî Görüş zihniyetinin üç temel esası olarak takdim etmiştir.⁹² "Maneviyatçı bir Türkiye'yi" hedef olarak önüne koymuştur.⁹³ Ondaki tasavvufî etki şu cümlesinde rahatça görülebilir: "İnsana kıymetli meziyetler emanet edilmiştir. İmtihan buradadır."⁹⁴ Bu çerçevede onun tasavvufî algısının siyasi anlayışı üzerinde derin izler bıraktığını söylemek gerekecektir.⁹⁵

Millî Görüş Hareketi bünyesinde çeşitli tarikatlara mensup olanlar olduğu gibi, tasavvufa saygı duymakla birlikte, tarikat sistematüğünü zaruret olarak telakki etmeyenler, hatta tasavvufu reddedenler de bulunmaktadır.

Türkiye'deki tasavvufî çevreler de ağırlıklı olarak Erbakan'ın partilerine destek verdiği bilinmektedir.⁹⁶ Ancak M. Zahid Kotku'dan sonra İskenderpaşa Dergâhı'nın başına geçen M. Es'ad Coşan ile Erbakan arasındaki gerilimden sonra dergâh ve parti ayrışması yaşanmıştır.⁹⁷ Bu ayrılık siyasi ıslahatçı bir İslâmî hareket kuran Erbakan'ın daha rahat hareket etmesini sağlarken aynı zamanda bir güç kaybını da doğurmuştur.

⁹⁰ Erbakan, *Külliyyat*, 1: 53.

⁹¹ Işıl Arpacı, "Kavramlarla Necmettin Erbakan'ın Siyasal Düşünce Yapısı", *Anadolu Gençlik Dergisi*, Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı (2015): 17.

⁹² Erbakan, *Millî Görüş İktidar*, 32; Erbakan, *Külliyyat*, 4: 15.

⁹³ Erbakan, *Millî Görüş İktidar*, 31.

⁹⁴ Erbakan, *Külliyyat*, 2: 203.

⁹⁵ Arpacı, "Erbakan'ın Siyasal Düşünce Yapısı", 9.

⁹⁶ Akgül, *Erbakan Devrimi*, 142-148.

⁹⁷ Bkz. Çakır, *Ayet ve Slogan*, 48-54.

5. Ehl-i Sünnet Mensubiyeti

Ehl-i Sünnet, Hz. Peygamber (s.a.s.) ve onun ashabının akaid hususunda takip ettikleri yolu sürdürenleri ifade eder,⁹⁸ şeklinde tanımlanmıştır. Yine Ehl-i Sünnet, İslâm tarihinin her döneminde ümmetin ekseriyetini teşkil etmekle birlikte düzenin ve istikrarın bozulmaması yönünde gayret gösteren, toplumsal düzeni bozacak isyan ve ihtilal gibi hareketlerden kaçınan, itikadî alanda sahip olduğu bü-tüncül bakışla orta yolu yakalayan ve her devirde Müslümanların kahir ekseriyetini teşkil eden ana toplum, ana bünye⁹⁹ olarak tanımlanmaktadır.

Millî Görüş Hareketi, kahir ekseriyeti Sünnî olan Türkiye’de ortaya çıkmış bir hareket olup itikadî ve amelî olarak Ehl-i Sünnete mensup bir harekettir. Erbakan’ın eserlerine bu mensubiyet yansımıştır. Cüzi irade ve küllî irade, kader,¹⁰⁰ amentü esasları¹⁰¹ ve içtihat¹⁰² hakkındaki değerlendirmeleri bunlardan bazılarıdır. Ancak hareket, enerjisini, siyasal ıslah vb. konulara ayırmış, itikadî-amelî hususlar ise daha kenarda tutmuştur. Yine Millî Görüşçü yazarların eserlerinde de Ehl-i Sünnet mensubiyeti rahatlıkla görülebilir.¹⁰³

⁹⁸ Muslihiddin Mustafâ el-Kesteli, *Haşiyetü'l-Kesteli ala Şerhi'l-Akaid*, (İstanbul: Salah Bilici Kitapevi Yayınları, t.y.), 17. Ehl-i Sünnetin tanımı ve ayrınılı bilgi için bkz. Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eşari, *Makâlatu'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfî'i-Müslimîn*, nşr. Neva el-Cerrâh (Beyrut: Dar Sader, 1427/2006), 170-173; Abdulkahir el-Bağdadî, *el-Fark Beyne'l-Frak*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1413/1993), 312-366; Fahreddin Muhammed bin Ömer er-Razî, *İtikâdâtü Frakı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, nşr. Muhammed el-Mu'tesim bi'llah el-Bağdadî (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1407/1986), 129; Ebu Cafer Ahmed et-Tahavî, “el-Akîdetü't-Tahâviyye”, *İslam Akâid Metinleri* içinde, nşr. Ali Pekcan (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 238.

⁹⁹ Halil İbrahim Bulut, *Dünden Bugüne Siyasî-İtikadî İslâm Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 267.

¹⁰⁰ Erbakan, *Davam*, 37.

¹⁰¹ Erbakan, *Millî Görüş İktidar*, 35.

¹⁰² Erbakan, *Külliyyat*, 3: 17.

¹⁰³ Bkz. Akgül, *Yeni Bir Dünya*, 233-239.

İkinci olarak ise sünni gelenekte “hurûc bi’s-seyf”¹⁰⁴ olarak kavramsallaşmış olan, silahlı mücadele, Millî Görüş Hareketi’nin olumsuzladığı bir husustur.¹⁰⁵ Millî Görüş’ü legal zemine çeken ana faktör, mensup olduğu gelenekteki bu tavidir. Erbakan’a göre anarşi ve anarşiye götürecek girişimler tasvip edilemez. Zira millî bir bünyeye ulaşmak için ictimaî sulh zarurîdir.¹⁰⁶ Esas olan legal zeminde problemleri halletmektir.¹⁰⁷ Onun 28 Şubat sürecindeki tavrını da bu kanaati doğrultusunda değerlendirmek mümkündür. Nitekim Refah Partisi’nin kaplatılmasını değerlendirirken Erbakan’ın “*Olay aslında tarihin akışı içerisinde fevkalade basit bir olaydır. Bundan dolayı huzuru, sükûneti muhafazaya her zamandan daha fazla riayet etmeliyiz.*”¹⁰⁸ şeklindeki cümleleri, bu karakterin varlığını net bir şekilde ifade etmektedir.

6. Mezhepler Üstü Duruş

Mezhepler üstü duruş,¹⁰⁹ mezhepleri Müslümanların oluşturduğu amelî ve itikadî sistemler olarak kabul edip benimsemekle birlikte, mezhepleri farklı olan Müslümanların birbirleri ile olan siyasi, ekonomik ve diğer münasebetlerde mezhebi ihtilafları ötelemek ve Batının tahakkümü karşısında birlikte hareket etme iradesini ortaya koymak, şeklinde tanımlanabilir.

İslahatçı akımların birçoğunda görülen mezhepler üstü duruş,¹¹⁰ Millî Görüş Hareketi için de söz konusudur. Ehl-i Sünnet mensubiyeti güçlü olan bu hareket, İslâm dünyasının günümüzdeki problem-

¹⁰⁴ Bkz. Ahmet Saim Kılavuz, “Hasan b. Ali el-Berbehârî, Hayatı ve İtikadî Görüşleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, sy. 2 (1987): 118.

¹⁰⁵ Erbakan, *Külliyat*, 1: 54.

¹⁰⁶ Erbakan, *Külliyat*, 1: 54.

¹⁰⁷ Erbakan, *Külliyat*, 2: 196.

¹⁰⁸ Necmettin Erbakan, “*Kapatılan Refah Partisi Hakkında Açıklama*”-16 Ocak 1998, erişim 11.10.2016, <https://www.youtube.com/watch?v=u8OTz-BgecU0>.

¹⁰⁹ İlgili olarak bkz. Sönmez Kutlu, “*Din öğretiminde Mezhepler Üstü Yaklaşım ve İlk ve Orta Öğretim Programlarında Alevilik*”, erişim 28.11.2016, <http://www.sonmezkutlu.net/?pnum=85>.

¹¹⁰ Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, 149.

lilerinin ancak İslâm birliği ile sağlanacağını, bunun için de mezhepleri farklı olan Müslümanların, Batının tasallutu karşısında birlik olması gerektiğini,¹¹¹ mezhebi ihtilafların bu birliğin önüne geçmemesi gerektiğini savunmuştur. Bununla birlikte hareket, her bir amelî-itikadî mezhebin kendi sistemi içerisinde yaşamasını makul görmüştür. Ancak amelî-itikadî anlamda “Takrib-i Mezahip”¹¹² faaliyetlerinin mezhep propagandasına dönüşebileceği kaygısını taşımış ve çeşitli olumsuzluklara sebep olabileceği gerekçesiyle zararlı addetmiştir.¹¹³

Siyonizm’in karşısında¹¹⁴ “İran İslâm İnkılâbını” desteklemenin gerekliliğini düşünen¹¹⁵ Erbakan, D-8’in içerisine Şii İran’ın da dâhil olmasını sağlamıştır.¹¹⁶ Yaptığı bir İran ziyaretinde, İran İslâm İnkılâbı’nın başarıya ulaşmasının ancak “İslâmî İktisadî Nizam” ile mümkün olabileceğini ve “Yeni Bir Dünya” tezinin İran’la birlikte kurulması gerektiğini de ifade etmiştir.¹¹⁷ Başbakanlığı döneminde ise İran’la olan ekonomik ve siyasi münasebetleri geliştirmiş¹¹⁸ ve bunun için bazı hedefler koymuştur.¹¹⁹ Erbakan’a göre mezhebi İmamîye Şiası olan İran’ı İslâm Birliğine dâhil etmek; küresel sistemin İslâm dünyasını kaosa sürükleme, bölüp- parçalama vb. hedeflerinin önüne geçecektir. Çünkü Erbakan’a göre mezhebi ihtilafları siyasi alana taşımak, kaosu derinleştirecektir.¹²⁰

¹¹¹ Erbakan, *Davam*, 232.

¹¹² İslâm mezheplerinin, özellikle de Ehl-i Sünnet ile Şia’nın ortak amaçlar etrafında hareket etmesi anlamında kullanılan bir tabirdir. Bkz. İlyas Üzüm, “Takribü'l-Mezahib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 39 (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 467.

¹¹³ Akgül, *Erbakan Devrimi*, 178.

¹¹⁴ Akgül, *Erbakan Devrimi*, 259.

¹¹⁵ Erbakan, *Millî Görüş İktidarı*, 10.

¹¹⁶ Erbakan, *Külliyat*, 3: 139.

¹¹⁷ Erbakan, *Millî Görüş İktidarı*, 11.

¹¹⁸ Erbakan, *Millî Görüş İktidarı*, 9-10; Erbakan, *Külliyat*, 4: 180; Erbakan, *Adil Düzen*, 124.

¹¹⁹ Erbakan, *Külliyat*, 4: 192-193.

¹²⁰ Erbakan, *Millî Görüş İktidarı*, 9-12.

İran'la münasebetleri hayatının sonuna kadar devam ettiren Erbakan, aynı zamanda Suudi Arabistan ile de yakın ilişkilerde bulunmuştur.¹²¹ Öyle ki, bu yakın ilişkiden dolayı Millî Görüş'ün İran'dan ve Suud destekli Rabıta'dan para aldığı iddiası hep gündeme getirilmiştir.¹²² Buna karşın Erbakan ve Millî Görüş Hareketi, ne Suud'la ilişkilerinde Selefilik'in¹²³ taşıyıcısı ne de İran'la ilişkilerinde Şiiliğin taşıyıcısı olmuştur. Diğer tüm İslam ülkeleriyle olduğu gibi bu iki İslam ülkesiyle de münasebetlerinde İslam dünyasının siyasi, iktisadi, askeri vb. alanlarda birliğini esas almıştır. Sonuç olarak Sünnî bir gelenekten gelen Millî Görüş Hareketi'nin itikadî mensubiyet ile siyasi duruşu birbirinden ayırt eden bir anlayışa ve mezhepler üstü bir duruşa sahip olduğunu söylemek mümkündür.

7. Millîlik

Millîlik, Millî Görüş Hareketi'nin anlamını tecdit¹²⁴ ettiği kavramlardandır. "Millet" kavramı Kur'anî bir kavram olup, "Yüce Allah'ın peygamberlerin diliyle kullarına teşri buyurduğu şeyin (dinin) adıdır." şeklinde tanımlanmaktadır.¹²⁵ "Millî" kavramı da "millet"e nispetle kullanılmakta olup dinî anlamındadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu kavram, toplumda genellikle kullanılan seküler anlamının aksine, hareket tarafından da Kur'an'daki "**Millet-i İbrahim**"¹²⁶ "İbrahim'in dini" terkinbine referansla dinî anlamında kullanılmış¹²⁷ ve bu kavram

¹²¹ Erbakan, *Külliyyat*, 4: 41.

¹²² Erbakan, *Külliyyat*, 3: 24.

¹²³ Kavramın tanımı için bkz. Mehmet Zeki İşcan, *Selefilik: İslami Köktencilik'in Tarihi Temelleri* (İstanbul: Kitap Yayınları, 2006).

¹²⁴ Yeniden canlandırma.

¹²⁵ Râğib el-İsfahani, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, çev. Yusuf Türker (İstanbul: Pınar Yayınları, 2012), 1388.

¹²⁶ el-Bakara 2/135.

¹²⁷ Esiroğlu, "Erbakan Hoca'nın Kullandığı Kavramlar", 30; Ersoy, "Millî Görüş Hareketi'nin Fikri Temelleri", 60.

mın, Arapların “fıkr-i vatani” ifadesiyle anlatmaya çalıştıkları bir ülkenin ve bir ırkın kavmî anlayışı olmadığı ifade edilmiştir.¹²⁸ “Milletimiz” ve “ecdadımız” kavramları da Erbakan tarafından “İslâm dini mensupları” anlamında kullanılmıştır.¹²⁹

Hareketin mefkûresinde millilik kavramıyla; dini değerler yanında devlet, vatan ve millet gibi olgulara kendi doğallığı içerisinde bir değer de atfedilmiştir. Erbakan’ın ifadesiyle: “*Millî Görüş, vatanımızın ve milletimizin bölünmez bütünlüğü ve tüm memleket evlatlarının kardeş bilinmesi temel prensibine dayanır.*”¹³⁰ Ayrıca, hareket bünyesinde İslâm birliğinin kurulması ve güçlü bir Türkiye ile ilintilendirilmesi de sözkonusudur.¹³¹

Erbakan’a göre esas olan, “kökü mazide olan âti” olabilmek ve gençliği millî mefkûreler etrafında birleştirmektir.¹³² Bu ilke, tarihsel hafıza oluşturma gayretiyle Erbakan’ın diline, “*herhangi bir kimse Malazgirt’te inanışının şahlanışını yaşamadan, Kosova’da, Niğbolu’da bir kılıç olup parlamadan, Ulubatlı Hasan olup İstanbul’u fethetmeden, Sultan Fatih olup atını denize sürmeden, Kanuni olup şanlı ordularıyla Avrupa’nın içlerine yürümeden, Seyit Çavuş olup 250 kiloluk mermiyi “Ya Allah” deyip namluya sürmeden, Sakarya’nın siperlerine girmeden ve Kıbrıs’ta düşman tahkimatının arasından geçmeden Millî Görüş’ün ne olduğunu anlayamaz.*”¹³³ şeklindeki ifadelerle yansımıştır.

8. Yerellik

Yerellik,¹³⁴ zihni bir aidiyet, bir kökenin mirasçısı olmak, “toprakla” bir bağ kurup fikir üretme gayretinde olmak, kaynaklara dönmek ve tarihi süreci yeniden gözden geçirmektir. Yerellik, bir toprakta

¹²⁸ Erbakan, *Külliyyat*, 2: 191; Ersoy, “Millî Görüş Hareketi’nin Fikri Temelleri”, 59.

¹²⁹ Erbakan, *Darbe*, 121; Erbakan, *Adil Düzen*, 19; Erbakan, *Davam*, 62.

¹³⁰ Erbakan, *Davam*, 169; Erbakan, *Külliyyat*, 1: 54.

¹³¹ Arpacı, “Erbakan’ın Siyasal Düşünce Yapısı”, 8.

¹³² Erbakan, *Külliyyat*, 1: 85.

¹³³ Erbakan, *Davam*, 241; Necmettin Erbakan, “*Millî Görüşü Anlamak*”, erişim 09.10.2016, <https://www.youtube.com/watch?v=3qvXIoCoihw>.

¹³⁴ “Yerellik”-“Yerlilik” kavramları üzerine yapılan tartışmalar saklı tutularak, tarafımızca “yerellik” kavramı tercih edilmiştir.

yaşayanların aynı mekânı sahiplenmesi ve aynı toprağa ait olması değildir. Yerellik, bir vatana ait olmakla ya da vatanperverlikle de aynı şey değildir. Ancak yerellik, muhafazakâr bir tutum değildir. Bir kökene sahip olup, geçmişi de kapsayacak arınma, yenilenme ve diriliş gayretidir. Ayrıca yerellik, medeniyeti tekniğe indirgemeyi, kültürü medeniyetin üstüne çıkarmayı ve Batılı bir siyasal tarz olan devrim söylemlerini bir tarafa bırakmayı da gerekli kılmaktadır. “Anadolu İslamcılığı”¹³⁵ özelinde ise yerellik, geleneğin tashihini öngörüp, tasavvuftan istifadenin de önünü açmaktır. Zira bu anlayışın temelinde bir model vardır. Bu model tarihsel tecrübenin hasılası olarak bu toprağı “vatan” yapan birikimin adıdır.¹³⁶

Millî Görüş Hareketi, partileşme öncesinde bağımsız milletvekili adayı iken Erbakan tarafından yayımlanan “Mukaddesatçı Milletimize Beyanname”de¹³⁷ kısmen, daha net olarak da Millî Nizam Partisi’nin kuruluş deklarasyonunda Osmanlı-İslâm mirasının yıkılmasını ülkenin sorunlarının temel sebebi olarak ifade ederek,¹³⁸ zihniyetinin yerel bir zemine dayandığını işaret etmektedir.

Hareket, mensuplarını Anadolu’dan çıkan değerler ve fikirlerle besleme eğilimindedir. Tarihsel hafızamıza vurgu yapan bir dile sahip olan hareket, Anadolu’nun İslâm tecrübesini manevî, ilmî ve kültürel alanlarda sahiplenmeye çalışmıştır. Hareketin gençlik teşkilatı adının Anadolu Gençlik Derneği olması da bu hususla ilgili olsa gerektir. Pakistan ve Mısır merkezli İslâmcı yazarlardan istifade, hareket içerisinde yaygın olmakla birlikte dünya görüşünü oluşturan temel paradigmanın, fikir ve maneviyat kaynaklarının millî ve yerli olması tercih edilmiştir. Mehmet Akif Ersoy, Mehmet Zahid Kotku, Necip Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç, İsmet Özel gibi Cumhuriyet Türkiye’si İs-

¹³⁵ Anadolu İslamcılığı; Anadolu’ya has, Türkiye’ye özgü kendi geleneksel kökenlerine dayanan ve yerel kaynaklarından beslenen siyasal, ekonomik ve idari açıdan özgün bir telif model olarak tanımlanabilir.

¹³⁶ Murat Erol, “Medeniyet ve Yerellik: Anadolu’da Bir Medeniyeti Düşünmek”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi, Medeniyet Özel Sayısı*, sy. 186/187/188 (2012), 153-154.

¹³⁷ Erbakan, *Külliyat*, 2: 189-198.

¹³⁸ Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar*, 281.

lamcılığının temsilcisi ve fikir kaynakları olan isimler, hareket mensuplarının entelektüel bakımdan yoğun bir şekilde beslendikleri mütefekkirlerdir.

9. Antiemperyalizm

Emperyalizm, “Gelişmiş ülkelerin zayıf ya da az gelişmiş ülkeleri ekonomik, politik ve kültürel bakımdan baskı altında tutması, onları hâkimiyeti altına alması süreci”¹³⁹ şeklinde tanımlanmaktadır.

Erbakan’a göre emperyalizm; dünya ülkelerinin iktidarlarını belirleyen,¹⁴⁰ sanayilerini zayıflatan,¹⁴¹ NATO’ya alarak ülkelerin harp sanayisini bitiren,¹⁴² insanlığı yoksulluğa sürükleyen, dünyada birçok dramın ve sağıktan eğitime kadar birçok çarpıklığın oluşmasına sebep olan¹⁴³ ve Ortadoğu’daki problemleri oluşturan¹⁴⁴ küresel bir sömürü düzenidir.¹⁴⁵

Millî Görüş Hareketi, kendisini emperyalist batılı devletlerin İslâm beldelerindeki emellerine karşı duruş mücadelesi olarak takdim etmiş, emperyalistlerin başta Filistin, Irak ve Afganistan’daki politikalarının “Ya öleceksiniz ya da kölemiz olacaksınız” şeklinde olduğunu deklare ederek, buna karşı duruş sergilemeye çalışmıştır.¹⁴⁶ Millî Görüş Hareketi’nin antiemperyalist duruşuna, Erbakan’la birlikte İznik’te siyasi bir meydan mitingine katılan Fransız Müslüman düşünür Roger Garaudy de şahitlik etmektedir.¹⁴⁷

Erbakan’a göre, içerisinde yaşadığımız dünya, emperyalistlerin Yalta Konferansı’nda aldıkları kararlarla kurduğu bir dünyadır.¹⁴⁸

¹³⁹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002), 353.

¹⁴⁰ Erbakan, *Darbe*, 72.

¹⁴¹ Erbakan, *Darbe*, 101.

¹⁴² Erbakan, *Darbe*, 31.

¹⁴³ Erbakan, *Adil Düzen*, 4, 9.

¹⁴⁴ Erbakan, *Davam*, 128.

¹⁴⁵ Erbakan, *Darbe*, 46.

¹⁴⁶ Erbakan, *Davam*, 232.

¹⁴⁷ Roger Garaudy, *Yüzyulumuzda Yalnız Yolculuğum: Hatıralar*, trc. Cemal Aydın (İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2005), 361-362.

¹⁴⁸ Erbakan, *Davam*, 83.

Ancak ona göre Sovyetler Birliği'nin çökmesinden ve Körfez Savaşı'ndan sonra baba Bush'un kendi döneminde "Yeni Dünya Düzeni" adını verdiği şey, önceki sömürü düzenin, rekabetsizlikten dolayı daha vahim hale gelmiş şeklidir.¹⁴⁹ Erbakan, emperyalistlerin fiziki işgal döneminden sonra sömürü şekillerini değiştirdiklerini şu şekilde ifade eder: "*Uzun yıllar boyunca Müslüman ülkelerin büyük bir bölümü, emperyalist Batı ülkelerinin işgali altında kaldı. O ülkenin hem insanları hem de doğal kaynakları sürekli sömürüldü. Bir ülkenin askeri güçle işgal edilmesi büyük masrafların yanı sıra, büyük risk ve tehditler de oluşturuyor idi. Bu yüzden Batılılar, yeni bir uygulamayı kültür emperyalizmi yoluyla o ülkenin millî ve manevî değerlerini tahrip ederek o ülkeyi, o ülkenin insanları eliyle sömürme yolunu benimsediler.*"¹⁵⁰ Erbakan bu durumu, "Modern Müstemlekecilik" olarak tanımlar.¹⁵¹

Erbakan, bazı sağ partileri emperyalizmin sömürüsüne boyun eğmekle suçlarken,¹⁵² 12 Eylül darbesindeki Kenan Evren idaresini, Türkiye'yi emperyalizmin kısılcasına sokan, bağımsızlığımızı tehlikeye düşürecek derecede ekonomimizi dışa bağımlı hale getiren ve ülkemizi emperyalist ülkelerin tek taraflı sömürüsüne açık tutan bir tavırla suçlamaktadır.¹⁵³ Erbakan'a göre 12 Eylül ve 28 Şubat'ın arkasındaki güç de ABD'dir.¹⁵⁴

¹⁴⁹ Garaudy, *Hatıralar*, 361.

¹⁵⁰ Erbakan, *Millî Görüş İktidar*, 16; Erbakan, *Külliyat*, 3: 19.

¹⁵¹ Erbakan, *Darbe*, 40.

¹⁵² Erbakan, *Darbe*, 104; Erbakan, *Külliyat*, 2: 172.

¹⁵³ Erbakan, *Darbe*, 101.

¹⁵⁴ Erbakan, *Darbe*, 97, 114.

10. Antisyonizm

Siyonizm, en geniş anlamı ile “Arz-ı Mev’ûd”¹⁵⁵ Filistin dışındaki tüm Yahudileri toplamak, sonra da Süleyman Mabedi’ni Siyon Dağı üzerinde yeniden inşa etmek idealidir, şeklinde tarif edilebilir.¹⁵⁶

Siyonizm karşıtlığı, Erbakan’ın dünya görüşüne en bariz şekilde yansıyan hususlardan biridir. Nerdeyse bütün yazılarında ve konuşmalarında Siyonizm’den ve tehlikelerinden bahseden Erbakan, “*Filistin davası, bizim davamızdır.*”¹⁵⁷ diyerek, Filistin’i/Kudüs’ü bir dava olarak sahiplenmiştir. Theodor Herzl’in başkanlığında, 1897 yılında Basel’de toplanan Birinci Siyonist Kongreyi, Filistin topraklarında İsrail devletinin kurulması için aldıkları kararı ve sonraki aşamalarını farklı vesilelerle defaatle anlatmıştır.¹⁵⁸

Erbakan’a göre Siyonizm, kurmuş olduğu “Gizli Dünya Devleti”¹⁵⁹ ile dünyayı kontrol eden odağın adıdır.¹⁶⁰ Erbakan, Siyonizm’e yeni bir kavramlaştırma yaparak¹⁶¹ “İrkçı Emperyalizm” de¹⁶² demektedir. Erbakan, Siyonizm’in, dünya hakimiyetini hedeflediğini, kendilerinin üstün ırk olduklarına inandıklarını, diğer bütün insanlığın kendilerine köle olsun diye yaratıldığını, “Büyük İsrail”i kurmayı hedeflediklerini, Mesih’in gelişiyle dünya hakimiyetlerinin perçinleneceğine inandıklarını, ifade etmektedir.¹⁶³ Yine Erbakan’ın çarpıcı iddialarından biri de Amerika dolarının Siyonizm’in parası olduğu, şimdilerde meşhur olan bir doların da Siyonizm’in kimlik kartı olduğu, doların üzerinde başta “Gizli Dünya Devleti” olmak üzere Siyonizm’in birçok

¹⁵⁵ Vaad edilmiş vatan, Allah'ın Hz. İbrahim'e ve onun soyundan gelenlere vermeyi vaad ettiği yer için kullanılan terim. Abdurrahman Küçük, “Arz-ı Mev’ûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 3 (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 442-444.

¹⁵⁶ Yaşar Kutluay, *Siyonizm ve Türkiye* (İstanbul: Çatı Kitapları, 2004), 17.

¹⁵⁷ Erbakan, *Külliyyat*, 3: 24.

¹⁵⁸ Erbakan, *Külliyyat*, 3: 24.

¹⁵⁹ İlgili olarak bkz. Gary Allen, *Gizli Dünya Devleti*, trc. Hakkı Yavuz ve İbrahim Akça (İstanbul: Milli Gazete, 1996).

¹⁶⁰ Erbakan, *Davam*, 87.

¹⁶¹ Esiroğlu, “Erbakan Hoca’nın Kullandığı Kavramlar”, 31.

¹⁶² Erbakan, *Adil Düzen*, 27; Erbakan, *Milli Görüş İktidarı*, 7; Erbakan, *Davam*, 110.

¹⁶³ Erbakan, *Adil Düzen*, 11.

şifrelemesinin mevcut olduğu ve yedi Siyonist bankanın kurduğu özel FED kuruluşu tarafından basıldığı şeklindedir.¹⁶⁴ Erbakan, doların üzerindeki piramidin Yahudi'nin mührü olduğunu, piramidin üzerinde Latince “Annuıt Coeptis” ifadesinin “dünya hâkimiyetine erişildi” manasına geldiğini¹⁶⁵ ve piramidin üstteki üçgen içindeki “Lüzifer” isimli gözün, Siyonizm’in nihai gayesini temsil ettiğini söylemektedir.

Erbakan, Siyonizm’i anlatırken meşhur timsah metaforunu kullanarak şöyle der: “*Siyonizm’in üst çenesi Kominizim, alt çenesi ise Kapitalizmdir. Bütün hayvanların alt çenesi hareket ettiği halde, timsahın üst çenesi hareketli olduğu için onu misal veriyorum. Bu iki çenenin çarpışır görünmeleri düşmanlıklarından değil, aralarına giren avlarını ezmek ve gövdeyi (Siyonizmi) beslemek içindir.*”¹⁶⁶ Geç dönem metinlerinde ise bu metaforu şöylece kullanır: “*Siyonizm bir timsaha benzer. Bu timsahın üst çenesi Amerika ise alt çenesi Avrupa Birliğidir. Beyni Siyonizm, gövdesi ise işbirlikçilerdir.*”¹⁶⁷ Muhtemelen bu değişim soğuk savaş sonrası dünya konjonktürünün değişimiyle alakalıdır.

Muharref Tevrat’ın ve Kabbala’nın Siyonist ideolojiyi doğurduğunu söyleyen¹⁶⁸ Erbakan’a göre, 1897 yılında İsviçre’nin Basel kentinde Theodor Herzl’in¹⁶⁹ başkanlığında 1.Siyonist Kongre toplanmış ve burada Abdülhamit’in tahtan indirilmesi, Osmanlı’nın yıkılması ve yüz yıl içerisinde İslâmiyet’in ortadan kaldırılması şeklinde üç önemli karar alınmıştır.¹⁷⁰ Siyonizm’in fikir babası olan Theodor Herzl,¹⁷¹ aynı zamanda “Siyonizm” kavramını da ilk kullanan isim olmuştur.¹⁷²

¹⁶⁴ Erbakan, *Adil Düzen*, 27-28.

¹⁶⁵ Erbakan, *Millî Görüş İktidarı*, s. 49.

¹⁶⁶ Akgül, *Erbakan Devrimi*, 186-187.

¹⁶⁷ Erbakan, *Davam*, 112; Erbakan, *Millî Görüş İktidarı*, 49.

¹⁶⁸ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Erbakan, *Külliyyat*, 2: 208-241.

¹⁶⁹ Erbakan, *Külliyyat*, 1: 138.

¹⁷⁰ Erbakan, *Davam*, 108.

¹⁷¹ Erbakan, *Külliyyat*, 1: 133.

¹⁷² Elönü, Hüseyin Serkan, *Siyonizmin İdeali Peşinde Koşan Bir Hahambaşı: Haim Nahum* (İstanbul: Küresel Kitap, 2016), 20.

Herzl'den sonra bayrağı Emmanuel Karaso devralmıştır.¹⁷³ Yakın tarihteki Siyonizm'in son önemli kahramanı ise Mısır Hahambaşı Haim Nahum olup, Lozan'da Türk Heyetine İnönü'nün danışmanı sıfatıyla katılan¹⁷⁴ve görüşmeler kesilince arabuluculuk için Fransız ve İngiliz devlet yetkilileri ile görüşen kişidir.¹⁷⁵ Erbakan'a göre, Haim Nahum, bugün "Büyük İsrail" in kurulması için Türkiye üzerine uygulanan planın/doktrinin sahibidir.¹⁷⁶

Millî Görüş Hareketi'nin "**Siyonizm farkındalığı**" muhtemelen Erbakan'ın, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadeleye katılan ve Filistin-Suriye Cephesi'nde Mersinli Cemal Paşa'nın yaverliğinde, Birinci ve İkinci Gazze savaşlarına katılan ve 1916'da Yahudiler tarafından kurulan ve Filistin Cephesinde İngilizlere istihbarat sağlayan "Nili" adlı casusluk teşkilatını deşifre ederek çökertilmesini sağlayan, bu dönemde Yahudi/Siyonist entrikalarına vakıf olan, Türkiye'de İslamcı siyasetin mimarlarından kabul edilen Cevat Rifat Atilhan'ın¹⁷⁷ (ö. 1967) fikirlerinden etkilenmesi ve birebir diyaloguyla alakalıdır. (Mesut Turan, Kişisel Görüşme, 06 Mayıs 2017, Ankara.) Atilhan ile kurulan bu bağın sonrasında, Erbakan'ın akademik çalışmalar yapmak için gittiği Almanya'da geçirdiği dönem de Siyonizm farkındalığı hususunda etkili olmuş olabilir. Erbakan'ın bir giriş yazdığı Gary Allen'in "Gizli Dünya Devleti" isimli kitabı da Almancadan tercüme edilmiş ve hareketin yayın organı Millî Gazete tarafından dağıtılmıştır.

¹⁷³ Elönü, *Haim Nahum*, 20.

¹⁷⁴ Erbakan, *Davam*, 110.

¹⁷⁵ Erbakan, *Külliyat*, 4: 23.

¹⁷⁶ Erbakan, *Davam*, 110; Necmettin Erbakan, "*Erbakan: İlmli İslâm*", erişim 23.10.2016, <https://www.youtube.com/watch?v=-C9NynJf1Sc>.

¹⁷⁷ Atilhan, 1933 yılında Nazi Almanya'sını ziyaret edip Hitler'le tanışmış ve 1934'de Münih'te toplanan "Siyonist, Komünist ve Farmason Düşmanları Kongresi"nde kongrenin başkanlığını üstlenen bir kişiliktir. Meşhur "Siyon Liderlerinin Protokolleri" kitabını 1934'te ülkemizde tefrik eden Atilhan, "İslâmı Saran Tehlike ve Siyonizm", "Yahudiler Dünyayı Nasıl İstila Ediyorlar?", "Filistin Cephesinde Yahudi Casusları", "Tarihte ve Günümüzde Masonluk" gibi birçok kitabın yazardır. Bkz. Celil Bozkurt, *Yahudilik ve Masonluğa Karşı Cevat Rifat Atilhan* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2012).

Siyonizm'in yerel ve küresel ölçekteki hedeflerine karşı olan Millî Görüş Hareketi, Siyonizm'in NATO gibi emperyalist yapıları da içerisine dâhil ederek¹⁷⁸ kurduğu yapıya "Gizli Dünya Devleti"¹⁷⁹, "Küresel Sistem"¹⁸⁰ demiş ve bu yapıya karşı bağımsızlıkçı bir tavır sergilemiştir.¹⁸¹ "Yeni bir Dünya" ideali taşıyan Erbakan, Kıbrıs meselesi gibi birçok hususta bağımsızlıkçı tavrını ve politikasını göstermiştir.¹⁸² Ülkemizin ve İslâm dünyasının yakın tarihinde yaşanan sorun ve problemlerin kaynağını da küresel sistem olarak işaret etmiştir.¹⁸³ Millî Görüş Hareketi, karşıdaki gücün tanınmasını mücadele için ön koşul olarak görüp, bu güce karşı bir tavır almanın gerekliliğini düşünmüştür. Siyasal bir yol belirlenmesinde kanaatimizce bu düşünce etkili olmuştur.

11. Siyasallık

Siyaset kavramı, insan topluluklarını yönetme kabiliyeti, devlet işlerini yürütme sanatı ve politika anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir.¹⁸⁴ Millî Görüş, organizasyon ve mücadele aracı olarak siyasal parti metodunu da kullanan bir harekettir. Birçok kuruluşu bulunan¹⁸⁵ hareketin, en merkezi organı partidir. Siyasal zeminin, hem legal hem de sorunların çözümünde en etkili alan olduğunu düşünen Erbakan, 1969'da Mehmet Zahid Kotku'nun yönlendirmesi doğrultusunda "Bağımsızlar Hareketi"¹⁸⁶ ile yola çıkıp Konya'dan bağımsız

¹⁷⁸ Erbakan, *Külliyyat*, 2: 226.

¹⁷⁹ Erbakan, *Davam*, 110.

¹⁸⁰ Salih Turhan, Erbakan, *Adil Düzen (Önsöz)*, 14.

¹⁸¹ Erbakan, *Külliyyat*, 2: 172; hareketin ve Erbakan'ın bağımsızlık vizyonu için ayrıca bkz. Lütfi Sunar - Abdulkadir Macit, "Necmettin Erbakan", *İslam Düşünce Atlası* içinde, (İstanbul: İLEM & Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 3: 1314.

¹⁸² Erbakan, *Davam*, 152.

¹⁸³ Erbakan, *Davam*, 84.

¹⁸⁴ Hasan Hüseyin Adaloğlu, "Siyâsetnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 37 (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 304.

¹⁸⁵ Erbakan, *Külliyyat*, 5: 378.

¹⁸⁶ Erbakan, *Adil Düzen*, 112; Ersoy, "Millî Görüş Hareketi'nin Fikri Temelleri", s. 56.

milletvekili seçildiğinde¹⁸⁷, metodunun legal zeminde problemleri hal-letmek olduğunu sarıh bir şekilde ifade etmiştir.¹⁸⁸ Erbakan, “temel prensiplerimiz fikre karşı ancak fikirle mukabele edilmesi; fikir, düşünce ve inançlara tahakküm edilmesine meydan ve mahal bırakılmaması şeklinde hulâsa edilebilir”¹⁸⁹ cümleleriyle metodunu deklare etmiştir.

Modern Türkiye’de İslâmî kimliğin siyasal alandaki ilk ifadesi olan Millî Görüş Hareketi’nin¹⁹⁰ lideri Erbakan’a göre siyasal zemindeki parti, amaç değil araçtır.¹⁹¹ Millî Görüş’ün yaptığı ise siyaset değil cihattır. Ona göre, hakkın hâkimiyeti ve Müslümanların kurtuluşu için disiplinli mücadele etmek gerekir ki buna cihat denir.¹⁹² Erbakan’a göre cihat ibadeti bütün Müslümanların ilk ve temel vazifesidir¹⁹³ ve “*cihatsız İslâm olmaz.*”¹⁹⁴ “*Namaz dinin direği ise cihat zirvesidir*”¹⁹⁵. Cihadın vurgulu bir şekilde ön plana çıkartıldığı Millî Görüş Hareketinde, camia mensupları teşkilat çalışması yapmayı cihat olarak görmüş ve ihtiyaca binaen “Cihad İlmihali” dahi kaleme almışlardır.¹⁹⁶

Modern Türkiye’de cihadın aracı olarak siyaseti seçen Millî Görüş Hareketi, bu metodun adetullahı en uygun yol olduğunu savunmuştur.¹⁹⁷ Akgül’e göre, bütün peygamberlerin mucizeleri, kendi çağlarında insanların en çok rağbet ettiği, en revaçta olan ve en fazla ihtiyaç duyulan hususlarla ilgili olmuştur. Musa (a.s.)’ın mucizelerinin sihriyle, İsa (a.s.)’ın mucizelerinin tıpla,¹⁹⁸ Hz. Peygamber (s.a.s.)’in

¹⁸⁷ Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar*, 279.

¹⁸⁸ Erbakan, *Külliyyat*, 2: 196.

¹⁸⁹ Erbakan, *Külliyyat*, 1: 55.

¹⁹⁰ Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar*, 279.

¹⁹¹ Akgül, *İslâm Davası ve Adil Düzen*, 207.

¹⁹² Akgül, *Erbakan Devrimi*, 183.

¹⁹³ Erbakan, *Davam*, 18.

¹⁹⁴ Erbakan, *Davam*, 28.

¹⁹⁵ Bkz. erişim 14.10.2016, <http://www.necmettinerbakan.net/haberler/erbakan-39dan-altin-sozleri.html>.

¹⁹⁶ Akgül, *İslâm Davası ve Adil Düzen*, 128-164; Muhittin Hamdi Yıldırım, *Muhtasar Cihat İlmihali* (Ankara: Balgat Eğitim Merkezi, 2016).

¹⁹⁷ Akgül, *İslâm Davası ve Adil Düzen*, 178-192.

¹⁹⁸ Akgül, *İslâm Davası ve Adil Düzen*, 181.

mucizelerinin belagatle¹⁹⁹ ilgili olması bununla alakalıdır. Bu vakıa adetullah olup, tebliğ ve davet hareketlerinin uyması gereken bir prensiptir.²⁰⁰ İnsanları doğru yola çağırınlar, onların ilgi duyduğu alanı araç olarak kullanmalıdırlar. Günümüzde ise herkesin doğru-
dan veya dolaylı olarak alakadar olduğu, hiç bir kimsenin müstağni kalmadığı husus da siyasettir. Öyleyse asrımızda Hakkın hâkimiye-
tine gidecek yol siyaset olarak belirlenmelidir.²⁰¹

Erbakan'a göre siyaset, Müslümanın zarureten ilgilenmesi gereken bir husustur.²⁰² Çünkü "*Siyaseti önemsemeyen Müslümanları, Müslümanları önemsemeyen siyasetçiler yönetir*".²⁰³ Bu söylemler ile Erbakan, kurduğu hareketin ismi olan Millî Görüş'ü, Millî Görüş mücadelesiyle anlamlandırdığı cihadı, cihadının aracı olarak gördüğü siyaseti, Müslümanların gündemine taşımış ve yeniden hatırlatmıştır.²⁰⁴

İslâmî referanslarla hareket eden, siyasi bir parti lideri olan Erbakan'ın dili esprili, etkileyici ve halkın anlayabileceği sadelikte²⁰⁵ olduğu kadar, aynı zamanda laik ve batılı değerlere göre düzenlenmiş bir alanda sistemin dışlama riskinden dolayı da kendi ifadesiyle "kuşdili" ile tabir edilen örtülü bir dildir.²⁰⁶ Zira ona göre, ülkemizde Siyasi Partiler Kanunu, tüzüğü açıkça İslâmî ilkelere dayanan bir partiye imkân vermemektedir.²⁰⁷ İçerisinde bulunduğu ortamı ve kullanmak zorunda olduğu dili kendisi, "*Gerçek bir özgürlük ortamına ihtiyaç vardır. Kuşdili ile konuşuyoruz. Derinlikli olarak düşüncelerimizi söyleyemiyoruz.*"²⁰⁸ şeklinde tabir etmiştir. Erbakan'ın söylem dili, ne tam anlamıyla seküler ne de tamamen dinî bir dildir. Asıl maksadı

¹⁹⁹ Akgül, *İslâm Davası ve Adil Düzen*, 182-83.

²⁰⁰ Akgül, *İslâm Davası ve Adil Düzen*, 179.

²⁰¹ Akgül, *İslâm Davası ve Adil Düzen*, 186.

²⁰² Esiroğlu, "Erbakan Hoca'nın Kullandığı Kavramlar", 31.

²⁰³ M. Necip Yavuzer, "*Siyonizmi Ümmete Tanıtan Lider; Erbakan!*", erişim 14.10.2016, http://tv5haber.com/yazar_9967_667_SIYONIZMI-UMMETE-TANITAN-LIDER;-ERBAKAN!.html.

²⁰⁴ Esiroğlu, "Erbakan Hoca'nın Kullandığı Kavramlar", 30.

²⁰⁵ Esiroğlu, "Erbakan Hoca'nın Kullandığı Kavramlar", 31.

²⁰⁶ Arpacı, "Erbakan'ın Siyasal Düşünce Yapısı", 7.

²⁰⁷ Erbakan, *Külliyyat*, 3: 15.

²⁰⁸ Esiroğlu, "Erbakan Hoca'nın Kullandığı Kavramlar", 28.

fazlaca ayrıntıya boğduğu metinlerin satır aralarında bulunabilir. Onun dili, Millî Görüş'ü tanımlarken kullandığı “*Millî Görüş adeta iyiliklere motor, kötülöklere fren işlevini yerine getirmiştir.*”²⁰⁹ ifadelerinden anlaşılacağı üzere aynı zamanda bir mühendis dilidir. Erbakan, paradigma üzerinden değil, sonuçları üzerinden bir söylem geliştirmiştir. Onun tercihi, faizin haram olduğunu ifade etmek değil, faizin iktisadî hayattaki istikrarsızlığın temeli olduğunu vurgulamaktır.²¹⁰

Söz konusu kapalı dil onu, sistem tarafından daima şüphe duyulan bir siyasi lider konumuna sokarken, bazı İslâmî kesimler tarafından ise mücadelesinin gayri İslâmî görülmesine sebep olmuştur.²¹¹ Hareketin mensupları ise tercih edilen siyasal metodunu, Hz. Yusuf (a.s.)’un kıssası üzerinden temellendirmişlerdir.²¹² İslâmî prensiplerle çelişen, siyasi alanın mecbur kıldığı durumları ise, “*zarar-ı ammu def’ için zarar-ı has ihtiyar olunur*”²¹³ kaidesi gereğince, özel bir mazeret ve mecburiyet olarak değerlendirmişlerdir.²¹⁴ Radikal İslâmî çevreler ile Millî Görüş hareketi arasındaki ayırım noktası ise şudur: Radikal İslâmcılar, Rabbanî metot ve Nebevî İslâmî hareket metotlarından²¹⁵ hareketle selefî bir algı ile nassı esas alırken; Millî Görüş Hareketi ise akılcı bir algı ile nassı tevil yolunu tutmuştur. İhtilaf bununla alakalıdır.

Millî Görüş’ün siyasi serüveni kısaca şöyledir: “Bağımsızlar Hareketi”nden sonra 26 Ocak 1970’te Millî Nizam Partisi kurulmuş, ardından “laikliği ihlal ettiği” gerekçesiyle 20 Mayıs 1971’de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. Daha sonra 11 Ekim 1972’de

²⁰⁹ Erbakan, Adil Düzen, 115.

²¹⁰ Erbakan, *Külliyyat*, 1: 168; Uzun, M. Mustafa, *Erbakan Risaleleri:4 Faiz Belası* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2014), 20.

²¹¹ Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, 282; Alev Erkilet Başer, *Ortadoğu’da Moderleşme ve İslâmî Hareketler* (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000), 209; Ercüment Özkan’ın değerlendirmeleri için bkz. Erişim 09.10.2016, <https://www.youtube.com/watch?v=Gae-MCefgZ4>.

²¹² Akgül, *İslâm Davası ve Adil Düzen*, 189-192.

²¹³ Mecelle madde 26. Bkz. Ali Himmet Berki, (Kont.) *Açıklamalı Mecelle* (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1982), 21.

²¹⁴ Akgül, *Erbakan Devrimi*, 298, 304-306.

²¹⁵ Rabbanî Metot ve Nebevî Metot ile ilgili bkz. Mehmet Ali Büyükkara, “Hz. Peygamber’in Siretinden Dava Adamına Yol Kılavuzu: Nebevi Hareket Metodu”, *Siret Sempozyumu-I: Türkiye’de Siret Yazıcılığı* (2012): 421-457.

Milli Selamet Partisi kurulmuştur. MSP de 12 Eylül 1980 darbesiyle kapatılınca, 19 Temmuz 1983'te Refah Partisi kurulmuştur. O tarihte siyasi yasaklı olan Erbakan, yasağın kalktığı 1987'de, Refah Partisi'nin başına geçmiştir. Söz konusu dönemde Erbakan, Refah-Yol Hükümeti'ni kurarak 1996 yılında başbakan olmuştur. Refah Partisi de 16 Ocak 1998'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. 17 Ocak 1997'de Fazilet Partisi kurulmuş, ancak bu da 22 Haziran 2001'de kapatılmıştır. Bugün Millî Görüş, siyasi arenada 20 Temmuz 2001'de kurulan Saadet Partisiyle yoluna devam etmektedir.²¹⁶

Şunu da ifade etmek gerekir ki, Millî Görüş Hareketi'nin siyaset metodunu kullanması ve bu metodun gereği olarak birçok modern mücadele aracını kabul etmesi, ülkemizin dindarlarının modernleşmesinde -"batılılaşma" anlamında değil- itekleyici bir unsur olmuş ve Millî Görüş eliyle İslâmcı söylemin parlamentoda ve belediyelerde temsil edilmesine, toplumun önemli bir kısmını oluşturan ötekileştirilmiş Anadolu insanının siyasal süreçlere dâhil olmasına katkı sağlamıştır.²¹⁷ Millî Görüş'ün modernleştirici yönü sanayileşme söyleminden²¹⁸ kalkınmacılığa, propaganda araçlarından kıyafete ve kadını mücadele alanına davete²¹⁹ kadar birçok hususta görülebilir. Bu husus modern dönemlerin beşeri bir ideolojisi olan²²⁰ İslâmcılığın modernite karşısı,²²¹ fakat modern bir İslâm algısı²²² olarak ortaya çıkmasıyla alakalıdır. Bu itibarla Batının ahlakını bir tarafa bırakıp tekniğini alma²²³ eğilimi Millî Görüş'ün özelliklerinden birisidir. Erbakan "İslam nizamı" tanımlamasıyla örtülü olarak "İslam devleti" idealini ifade etmiştir.

²¹⁶ Mustafa Kamalak, *Erbakan Külliyyatı (Takdim)*, 1: 25-26.

²¹⁷ Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar*, 280.

²¹⁸ Erbakan, *Davam*, 185-197.

²¹⁹ Ebru Asiltürk, "Millî Görüş Kadın ve Siyaset", *Anadolu Gençlik Dergisi*, Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı (Şubat 2015): 77.

²²⁰ Türköne, *İslâmcılığın Doğuşu*, 23.

²²¹ Türköne, *İslâmcılığın Doğuşu*, 26.

²²² Türköne, *İslâmcılığın Doğuşu*, 24; Kara, *Türkiye'de İslâmcılık*, 9.

²²³ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat* (İstanbul: İdeal Kültür Yayınları, 2009), 404.

12. İslahatçılık

İslahatçılık; Çağdaş İslâmî Akımlar disiplininde, Müslümanların din algısında, yaşantılarında, dini kurumlarda, eğitim kurumlarında, devlet düzeninde ve düşüncede oluşmuş sıkıntıları ıslah etmeyi ve sömürgeci güçlere karşı Müslümanların süregelen problemlerini düzeltmeyi hedeflemek²²⁴ anlamında kullanılmaktadır. Erbakan'a göre dört asırdan beri hasreti duyulan bir kurtarıcıyı İslâm âlemi beklemektedir.²²⁵ Emperyalistlerin zihniyeti, “*Ya öleceksiniz ya da kölemiz olacaksınız*” şeklindedir. İşte bugün Irak'ta, Afganistan'da ve Filistin'de yapılan şey budur. Öyleyse yapılması icap eden husus, bütün insanlığa saadet getirmek için çok büyük bir gayretle çalışmak ve bu zihniyeti ıslah etmektir.²²⁶ Görüleceği üzere Erbakan, sadece Müslümanların değil, bütün insanlığın mutluluğunu hedef olarak önüne koymaktadır.²²⁷

Yukarıda da görüldüğü gibi Millî Görüş'e göre Müslümanların bugünkü duruma düşmesinin en önemli sorumlularından biri,²²⁸ İslâm dünyasını köleleştirmeye çalışan Batılılardır. Diğer ıslahatçı hareketlerde olduğu gibi²²⁹ Millî Görüş'te de çok güçlü bir Batı eleştirisi ve karşıtlığı vardır. Hareketin lideri Erbakan; Batıların ilmi İslâm dünyasından intihal yoluyla aldıklarını,²³⁰ İslâm medeniyeti hak merkezli Batı uygarlığının ise kuvvet merkezli olduğunu,²³¹ İslâm medeniyetinin hak anlayışı insan hakları, emek, mukavele ve adalete dayanırken Batı uygarlığının hak anlayışının kuvvet, çoğunluk, imtiyaz ve menfaate dayandığını²³² ve Batının insanlığı şahsiyetsizleştirme gayretinde olduğunu²³³ söyleyerek Batı uygarlığıyla İslâm medeniyetini karşılaştırır ve eleştirir.

²²⁴ Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, 131-132.

²²⁵ Erbakan, *Külliyyat*, 2: 196.

²²⁶ Erbakan, *Davam*, 232.

²²⁷ Erbakan, *Adil Düzen*, 109; Erbakan, *Külliyyat*, 5: 381-393.

²²⁸ Erbakan, *Davam*, 84.

²²⁹ Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, 134.

²³⁰ Erbakan, *Külliyyat*, 1: 68.

²³¹ Erbakan, *Davam*, 210.

²³² Erbakan, *Külliyyat*, 2: 357-359.

²³³ Erbakan, *Külliyyat*, 2: 193.

Erbakan, Batı eleştirisi ile birlikte İslâm medeniyetinin üstünlüğü vurgusunu da ihmal etmez. Zira “ıslah” için Müslümanların özgüvene ihtiyaçları olacaktır. Batılıların, Harun Reşid’in hediye ettiği çalar saatin ne olduğunu anlamamalarını,²³⁴ Kristof Kolomb’un Müslüman coğrafyacılarından istifade etmesini,²³⁵ senenin 365 gün 5 saat 46 dakika 22 saniye olduğunu hesaplayan âlimin el-Battani’nin bilinmemesine rağmen insanlığın, seneyi 260 gün olarak hesaplayan Betlamyus’u tanıdığını,²³⁶ sıklıkla ifade eder. Bu sözlerin hedefi İslâm medeniyetinin batı medeniyeti ve diğer medeniyetlerden üstünlüğünü ispatlama gayretidir.²³⁷

Millî Görüş Hareketi “ıslah” olgusunu bir söylem olmaktan öteye taşıyarak, adına “Adil Düzen” dediği bir sistem teklifiyle ıslahı öngörür. “Adil Düzen” tezi modern beşerî ideolojilere²³⁸ ve küresel sisteme” karşı, kökeni İslâmî gelenekte olan bir doktrinel itirazdır.²³⁹ Erbakan bunu şöyle ifade etmektedir: *“Bugünkü dünyanın küresel kuruluşları olan BM, Dünya Bankası, IMF, AB, NATO gibi teşkilatların hepsi, insanlığın ifsadı için çalışmaktadır. Bunların yerine, hakkı ve hakkaniyeti üstün tutan, ifsada değil ıslaha çalışan kuruluşlar ikame edildikçe dünya huzur bulamaz.”*²⁴⁰ Aynı zamanda “Adil Düzen” siyasal bir İslâmî hareket olan Millî Görüş’ün kök paradigmasını oluşturan İslâm’dan çıkarsamaya çalıştığı modern bir tekliftir. Erbakan bunun gereğini şöyle ifade etmektedir: *“Müslümanlığın ulvi prensiplerini bir bütün halinde tatbikata koymuş bir ülke yoktur. Tarihte, adımlar atıldı, devirler yaşandı, insanlar saadet buldu. Bizim milletimizin tarihinde de bu var. Ama şimdi siz aynı ulvi prensipleri o günkü kalıplar içerisinde donmuş olarak tatbik edemezsiniz. Bu günün şartlarına uygun olarak tatbik etmeniz lazım gelir. İctihadı bugünün şartlarına uygun olarak yapmak lazımdır. İctihadın temeli prensipleri değişmez, ama*

²³⁴ Erbakan, *Külliyyat*, 1: 118.

²³⁵ Erbakan, *Külliyyat*, 1: 72.

²³⁶ Erbakan, *İslâm ve İlim*, 20-21; Erbakan, *Külliyyat*, 4: 409.

²³⁷ Erbakan, *Millî Görüş İktidar*, 28.

²³⁸ Erbakan, *Külliyyat*, 5: 372; Erbakan, *Davam*, 224; Erbakan, *Adil Düzen*, 108.

²³⁹ Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, 278.

²⁴⁰ Erbakan, *Davam*, 84.

*yeni şartlara göre, uygulama ilim ister çok yüksek ihtisas ister.*²⁴¹ Ancak Erbakan'ın fikir dünyasında ıslaha, içtihadı yer varken; "reforma" yer yoktur.²⁴² Bu tavır da "ıslahatçı İslâmî akımların" özelliklerinden birisidir.²⁴³

Erbakan, Adil Siyasi Düzen ve Adil Ekonomik Düzen, tezlerini birkaç eserde ve konferansta anlatmıştır.²⁴⁴ Adil Düzen tezine dair hareketin mensupları da bazı eserler yazmışlardır.²⁴⁵ Millî Görüş Hareketinin mensuplarının dili Erbakan'a göre -diğer kavramlarda da olduğu gibi- "Adil Düzen"le ilgili söylemlerde daha açıktır. Nevzat Laleli, "Adil Düzen"i Hz. Peygamber (s.a.s.)'in düzeni olarak tanımlarken,²⁴⁶ Akgül ise Adil Düzen'i, İslâmî, ilmî ve insanî yepyeni ve orijinal bir düzendir,²⁴⁷ şeklinde tanımlar. "Adil Düzen" hakkında Süleyman Karagülle'nin de bazı önemli çalışmaları bulunmaktadır.²⁴⁸

Erbakan, Türkiye ile İslâm dünyasının ıslahı için²⁴⁹ kalkınmayı ve ilerlemeyi bir temel prensip olarak belirlemiş,²⁵⁰ maddî kalkınma ve manevî kalkınmayı da birlikte tasarlamıştır.²⁵¹ Erbakan'a göre ıslah, barış ve saadet getirecek adil bir dünyanın kurulabilmesi için haklı olmak yetmez, aynı zamanda güçlü ve kuvvetli olmak şarttır.²⁵² Bu gücü elde etmenin yolunu siyasal alan olarak gören Erbakan ve Millî Görüş Hareketi, enerjiden, madencilğe, hayvancılıktan, tarıma, or-

²⁴¹ Erbakan, *Külliyyat*, 3: 17.

²⁴² Erbakan, *Külliyyat*, 3: 17.

²⁴³ Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, 131.

²⁴⁴ Bkz. Erbakan, *Yeni Bir Dünya ve Adil Düzen*; Erbakan, *İslâm ve İlim*, 65-85.

²⁴⁵ Bkz. Laleli, *Adil Düzen Nedir*; Akgül, *İslâm Davası ve Adil Düzen*; Ahmet Akgül, *Adil Düzen ve Yeni Bir Dünya* (İstanbul: Buğra Yayınları, 2015).

²⁴⁶ Laleli, *Adil Düzen Nedir*, 15.

²⁴⁷ Akgül, *Adil Düzen ve Yeni Bir Dünya*, 67.

²⁴⁸ İlgili olarak bkz. Erişim 28.11.2016, <http://www.akevler.org/AkevlerTumKitaplar>.

²⁴⁹ Erbakan, *Adil Düzen*, XV.

²⁵⁰ Erbakan, *Davam*, 41.

²⁵¹ Erbakan, *Külliyyat*, 1: 415.

²⁵² Erbakan, *Davam*, 233.

mançılıktan su ürünlerine kadar birçok alanda kalkınmaya dair projelerini açıklamış;²⁵³ hükümetleri dönemlerinde ise bu projeleri uygulayabilmek için genellikle -koalisyon hükümetleri olduğu için- kalkınmayla ilgili alanlara yönelmiştir.²⁵⁴ Bu bağlamda “Ağır Sanayi” Millî Görüş tarafından öne çıkartılan bir söylem ve eylem olmuştur.²⁵⁵ Bir teknik profesör olan Erbakan için sanayi meselesi müstakil bir “dava” olacak kadar önemlidir.²⁵⁶ Gümüş motor, TOB Sanayi Daire Başkanlığı, Odalar Birliği Başkanlığı tecrübeleri hep bu dava ile alakalıdır.²⁵⁷

13. Karizmatik Lider Tipli Oluş

Karizma kelimesinin kökü eski Yunan dillerine dayanmaktadır. “Charis” kelimesi “çekicilik, etkileyicilik,²⁵⁸ lütuf ve rahmet” manalarına gelir. “Charis” kelimesine “ma” eki eklendiği takdirde, bu kelime “Allah’ın lütfu veya Allah vergisi” olarak anlaşılır. Karizma terimi, kökünü Katolik teolojisinden almaktadır. Karizma sıfatını yalnız kişilerin fiziki özellikleri, hitabetleri veya etkileme güçleri ile sınırlamak doğru değildir.”²⁵⁹

Millî Görüş Hareketi’nin kurucusu Necmettin Erbakan da karizmatik ve etkileyici bir lider olarak görülmüştür. Onun etkileyiciliği ve sempatikliği müsellemdir.²⁶⁰ 27 yaşında Türkiye’nin en genç doçenti olan Erbakan,²⁶¹ deha olarak görülmüştür.²⁶² Erbakan’ın karizması,

²⁵³ Bkz. Erbakan, *Külliyat*, 1: 109-131.

²⁵⁴ Yusuf Yalanız, “Millî Görüş Partileri’nin Eğitim ve Kültür Kodları”, *Anadolu Gençlik Dergisi*, Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı (Şubat 2015): 44.

²⁵⁵ Erbakan, *Adil Düzen*, 113; Ağır Sanayi ile ilgili çalışmaları için bkz. Erbakan, *Külliyat*, 2: 291-350.

²⁵⁶ Erbakan, *Davam*, 185-197.

²⁵⁷ Erbakan, *Külliyat*, 1: 14-15.

²⁵⁸ Ayverdi, *Büyük Türkçe Sözlük*, 2: 1585.

²⁵⁹ Arif Şen, “Karizmatik Lider Olarak Erbakan”, *Anadolu Gençlik Dergisi*, Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı (Şubat 2015): 96-97.

²⁶⁰ Mümtaz’er Türköne, *Doğum ve Ölüm Arasında İslâmcılık* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2012), 83.

²⁶¹ Erbakan, *Adil Düzen*, X.

²⁶² Erbakan, *Davam*, 11.

şahsi ve liderlik özelliklerinden kaynaklanmaktadır. O, herkesin dilinde “Mücahit Erbakan’dır”.²⁶³ “Onun asıl şerefi, başbakan olmak değil, Erbakan olmaktır.”²⁶⁴ cümlesi, hareket mensuplarından bazılarının Erbakan’a bakışını ve onda gördükleri karizmayı ifade etmesi bakımından calib-i dikkattir. Eşref Edip, Erbakan’ı şu cümlelerle anlatmaktadır: “Çok güzel bir siması var. Başını dimdik tutuyor. Kibirli değil, ama vakur, asık suratlı değil, güler yüzlü... Safiyetle inandığı, samimiyetle bağlandığı ve sadakatle emirlerini yerine getirmeğe çalıştığı İslâmiyet’in, bütün özelliği ve temizliği yüzünde billurlaşmış! Yavaş sesle ve çok düzgün bir Türkçe ile konuşuyor. Kolay kızıyor ve icabında en saçma şeyleri bile dinleme nezaketi gösteriyor. Konuşunca çok mukni (ikna edici) oluyor. Dediklerinin doğruluğuna en aksi insanı, en ters fikirli olanı bile inandırıyor. Çünkü söylediklerine, önce kendisi inanıyor.”²⁶⁵

İslâm Mezhepleri Tarihi disiplinde karizmatik liderci din anlayışı, “din, imamı tanımak veya kişi veya kişilere itaattir” şeklinde tanımlanmıştır.²⁶⁶ Milli Görüş Hareketi bünyesinde ise Erbakan’ın karizması için “değeri liderde görmek” yerine “imkânı liderde görmek”²⁶⁷ tabirini kullanmak daha doğru olacaktır. Zira Erbakan’ın karizması, onun mücadelesinden ve ortaya koyduğu çalışmalardan kaynaklanmaktadır.²⁶⁸

²⁶³ Türköne, *İslâmcılık*, 83.

²⁶⁴ Akgül, *Erbakan Devrimi*, s. 255.

²⁶⁵ Mehmet Baki Öztürk, “Bir Hatıranın Düşündürdükleri İnsani (Kişisel) Gelişim Bağlamında Erbakan”, *Anadolu Gençlik Dergisi*, Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı (Şubat 2015): 137.

²⁶⁶ Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş* (İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2008), 64.

²⁶⁷ Bu kavramlaştırmadan kastımız, hâsıl olan sonucun oluşumunda liderin emeğine, azmine ve ufkuna önemli bir pay biçilmesidir. Değer, liderin şahsında müşahhaslaşmış değildir. Değer, liderin mücadelesiyle ortaya çıkmıştır.

²⁶⁸ Bkz. Akgül, *Erbakan Devrimi*.

14. Kuşatıcılık

Siyasal bir hareket olan Millî Görüş, farklı İslâmî düşünce ekollerine bağlı şahısları kapsayıp barındıran bir tavra sahiptir.²⁶⁹ Hareket bünyesinde tasavvufî eğilimde olan insanlar olabildiği gibi, selefi meşrep insanlara da rastlanmaktadır. Gelenekçi İslâm algısının hâkim olduğu hareket, modern İslâm düşüncesine yakın kişileri de barındırabilmektedir. Erbakan, bu kuşatıcılığı şu cümleyle ifade etmektedir: “Biz cemaat değiliz, biz bir ümmetiz.”²⁷⁰ Muhtemelen Millî Görüş Hareketine farklı eğilimlere, meşrep ve mezheplere sahip insanları cezbeden husus, parti metoduyla legal zeminde hak talebi imkanın bulunması ve hareketin söylem ve eylemleri ile bazı boşlukları doldurarak, ihtiyacı karşılamasıdır.

İlk ortaya çıkışı, başta İskenderpaşa olmak üzere tasavvufî çevreler ile Nurculuk ittifakına dayanan²⁷¹ Millî Görüş, kuşatıcılığı bir tavır olarak belirlemiştir. Millî Görüş’ün siyasi ayağının varlığı, diğer İslâmî camialara karşı yumuşak bir dil kullanmasına sebep olmuşsa da bu tavır salt pragmatist bir tavır değildir. Zira Millî Görüş nerdeyse hiçbir İslâmî camiayı hedef almamıştır.²⁷² Bu tavır, bazen Millî Görüş’ün ortak bir mektep olarak görülmesine de sebep olmuştur. Bu vakıa, Millî Görüş için pozitif olduğu kadar, negatiftir. Çünkü düşünsel farklılıklar harekette birçok ayrılık yaşanmasına sebep olmuştur.

15. Aktivizm ve Teşkilatçılık

Aktivizm, eylemcilik veya toplumsal değişme ya da politik değişiklik meydana getirmek için istendik eylemlerin yapılması tavrı olarak tanımlanabilir. Millî Görüş’ün bir karakteri olarak aktivizm ise, hareketin pratik tarafının teorik tarafına göre daha kuvvetli olmasını ifade etmektedir. Millî Görüş Hareketi, sıkı bir teşkilat disiplinine sahip bir harekettir. Bu harekette ev sohbetlerinden üye çalışmalarına

²⁶⁹ Akgül, *Yeni Bir Dünya*, 127.

²⁷⁰ İshak Beyazay, “İslâm Birliği Şart Oldu!”, erişim 10.10.2016, http://www.milligazete.com.tr/İslâm_birliği_sart_ordu/ishak_beyazay/kose_yazisi/17850.

²⁷¹ Çakır, *Ayet ve Slogan*, 217; Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar*, 281.

²⁷² Uzun, *Adil Düzen*, 16.

kadar bir dizi faaliyet yürütülür. Refah Partisi'nin kapatıldığı dönemde dört milyonu aşkın üyesi olduğu göz önünde bulundurulduğunda, sistematığın nasıl işlediği hakkında bir fikir edinilmiş olur. Erbakan'a göre teşkilat vücuttaki sınırlar gibidir. Çözüm sağlayacak bir hizmet, ancak teşkilatlı bir çalışmayla mümkün olduğu için, teşkilatın her kademesinde disiplin ve ciddiyet şarttır. Tertipsiz, düzensiz ve disiplinsiz bir çalışma asla sonuç getirmez.²⁷³

Son dönemlerde farklılaşma eğilimi gösterse de kurumsal anlamda özel eğitim-öğretim kurumları tesis etmekten uzak duran Millî Görüş Hareketi, uzun vakit alan sistematik ilim, kültür ve sanat faaliyetleri yerine, teşkilatlanma, siyaset ve propaganda alanlarına ağırlık vermiştir.²⁷⁴ Bu durum da nihaî olarak teorik alt yapısı zayıf, idealize olmuş bir kitlenin oluşmasına sebep olmuştur. Zira “bilinç”, “şuur” ve “heyecan”la dolan Millî Görüş mensupları, ilmi ve manevî ihtiyaçlarını farklı çevrelerde karşılamaya çalışmışlardır. Teorik zayıflık, hareket içerisinden ayrılmalara ve dönüşümlere sebep olmuştur. Son dönemlerde ise eğitim-öğretim kurumlarının açılması ve MGV Yayınlarının gayretleriyle bu açık kapatılmaya çalışılmaktadır.

SONUÇ

Birbirlerinden ayırmak nerdeyse imkânsız ise de Millî Görüş Hareketi'nin açıklanan karakterlerinden; İslâmcılığı, İslâm birliği ideali, ümmetçiliği, tasavvuf menşeli oluşu ve Ehl-i Sünnet mensubiyeti hareketin İslâmî düşüncesiyle; milliliği, yerelliği, antiemperyalist ve antisyonist oluşu, onun dünya görüşüyle; Ehl-i Sünnet mensubiyeti, mezhepler üstü duruşu, siyasallığı, ıslahatçılığı, karizmatik lider tipli oluşu, kuşatıcılığı, aktivizm boyutu ve teşkilatçılığı ise onun hareket metoduyla alakalıdır.

Bütün bu özellikler bir bütün olarak düşünüldüğünde yapısal olarak Millî Görüş, içerisinde yaşadığımız dünyanın seçkinlerinin kurduğu ve adına “Gizli Dünya Devleti” denilen düzeni fark etme iddiasında olan ve asıl mücadelenin bunlara karşı verilmesi gerektiğini

²⁷³ Erbakan, *Davam*, 29; Erbakan, *Külliyat*, 5: 428.

²⁷⁴ Kırbaçoğlu, “Millî Görüş ve Kavramsal Düzlemi”, 34.

savunması itibariyle birçok camiadan farklılaşan bir harekettir. Sahip olduğu “İslâm Birliği” ideali ile dünya Müslümanlarının önüne bir çıkış yolu koyan hareket, mezhep çatışmasına karşı itikadî mensubiyet ile siyasi duruşu birbirinden ayırt eden yeni bir tarz geliştirmiştir.

Ortaya çıktığı dönemde dinî ve millî alanda ihtiyaç olan hususları dillendirerek önemli bir boşluğu doldurmasından dolayı toplumda karşılık bulan Millî Görüş, ıslahî nazari/fikrî bir inşa gayretinden ziyade ortaya koyduğu siyasal mücadele ile mümkün görmüş, beslendiği gelenekten çıkarsamalar yaparak tavırlarını belirlemiştir.

Yaşadığımız modern çağda “dünya görüşü” oluşturmanın değerini fark eden bu hareket, kullandığı metotlar itibariyle modernleştirici bir fonksiyonu da icra etmektedir. Yine Millî Görüş, İslâmî mücadelede siyaset metodunu benimseyen; içerisinde yaşadığı koşullar gereğince örtülü bir dil kullanan; millî ve yerel özellikleri ağır basan; ümmetçi, İslâm birliği idealine sahip bir harekettir. Sonuç olarak Millî Görüş’ün Siyonizm ve “ılımlı İslâm” projesi karşısı, **İslâmcı** ve **“siyasal ıslahatçı”** bir İslâmî hareket olduğunu söylemek mümkündür.

Fikrî ve ilmî yapıların ideolojik tekâmüllerinin bir insan ömründen fazla bir vakitte oluştuğu bir gerçekliktir. Kurucusunun vefatından sonra yeniden inşa dönemine giren Millî Görüş Hareketi de bu dönemde nazari/fikrî teşekkülünü tamamlaması ve asabiyesini güçlendirmesi halinde sonraki nesilleri etkileyecek bir ekol durumuna gelebilecektir.

KAYNAKÇA

Adaloğlu, Hasan Hüseyin. “Siyâsetnâme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 304-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Akgül, Ahmet. *Adil Düzen ve Yeni Bir Dünya*. İstanbul: Buğra Yayınları, 2015.

Akgül, Ahmet. *Dünyanın Değişimi ve Erbakan Devrimi*. İstanbul: Burak Yayınları, 1997.

Akgül, Ahmet. *İslâm Davası ve Adil Düzen*. İstanbul: Risale Yayınları, 1991.

- Akgül, Ahmet. *Yeni Bir Dünya*. İstanbul: Risale Yayınları, 1993.
- Allen, Gary. *Gizli Dünya Devleti*. trc. Hakkı Yavuz ve İbrahim Akça. İstanbul: Milli Gazete, 1996.
- Arpacı, Işıl. “Kavramlarla Necmettin Erbakan’ın Siyasal Düşünce Yapısı”. *Anadolu Gençlik Dergisi*, Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı (Şubat 2015): 7-22.
- Asiltürk, Ebru. “Millî Görüş Kadın ve Siyaset”. *Anadolu Gençlik Dergisi*, Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı (Şubat 2015): 72-77.
- Asiltürk, Oğuzhan. “İslâm’da İdari Düzen İman, Mümin, İlah ve Rabb’in Mânâları”. *Anadolu Gençlik Dergisi*, sy. 158 (2013): 18-21.
- Ayverdi, İlhan. *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2005.
- Bağdadî, Abdulkahir. *el-Fark Beyne’l-Fırak*. nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 1413/1993.
- Başer, Alev Erkilet. *Ortadoğu’da Moderleşme ve İslâmî Hareketler*. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000.
- Berki, Ali Himmet (Kont.). *Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-i Adliye)*. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1982.
- Beyazay, İshak. “İslâm Birliği Şart Oldu!”. Erişim 10.10.2016. http://www.milligazete.com.tr/İslâm_birligi_sart_oldu/is-hak_beyazay/kose_yazisi/17850.
- Bozkurt, Celil. *Yahudilik ve Masonluğa Karşı Cevat Rifat Atilhan*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2012.
- Bulut, Halil İbrahim. *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadî İslâm Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Büyükkara, Mehmet Ali. “Hz. Peygamber'in Siretinden Dava Adamına Yol Kılavuzu: Nebevi Hareket Metodu”. *Sîret Sempozyumu-I: Türkiye’de Sîret Yazıcılığı*, İSAM, İstanbul (2012): 421-457.
- Büyükkara, Mehmet Ali. *Çağdaş İslâmî Akımlar*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.

- Çakır, Ruşen. *Ayet ve Slogan Türkiye’de İslâmi Oluşumlar*. İstanbul: Metis Yayınları, 1995.
- Elönü, Hüseyin Serkan. *Siyonizmin İdeali Peşinde Koşan Bir Hahambaşı: Haim Nahum*. İstanbul: Küresel Kitap, 2016.
- Erbakan, Necmettin ve Akmumcu, Hüseyin. *Millî Görüş ve Anayasa Değişikliği*. Ankara: Seler Ofset, 1973.
- Erbakan, Necmettin. “Bosna ve Silah Fabrikası”. Erişim 14.10.2016. <https://www.youtube.com/watch?v=hKu9tnoazEk>.
- Erbakan, Necmettin. “Erbakan: İlimli İslâm”. Erişim 23.10.2016. <https://www.youtube.com/watch?v=-C9NynJf1Sc>.
- Erbakan, Necmettin. “İlimli İslâm Projesi Nedir? - Erbakan Hoca”. Erişim 23.10.2016. https://www.youtube.com/watch?v=mv2Fnzg_RIQ.
- Erbakan, Necmettin. “Kapatılan Refah Partisi Hakkında Açıklama”- 16 Ocak 1998. Erişim 11.10.2016. <https://www.youtube.com/watch?v=u8OTzBgecU0>.
- Erbakan, Necmettin. “Millî Görüşü Anlamak”. Erişim 09.10.2016. <https://www.youtube.com/watch?v=3qvXIoCoihw>.
- Erbakan, Necmettin. *Arkasındakilerle ve Türkiye’nin Kayıplarıyla Darbe*. haz. Tacettin Çetinkaya, Ankara: MG V Yayınları, 2016.
- Erbakan, Necmettin. *Davam: Ne Yaptıysam Allah Rızası İçin Yaptım*. Ankara: Millî Gazete Ankara Kitap Kulübü, 2013.
- Erbakan, Necmettin. *Erbakan Külliyyatı I-V*. der M. Mustafa Uzun, ed. Tacettin Çetinkaya. Ankara: MG V Yayınları, 2013.
- Erbakan, Necmettin. *İslâm ve İlim*. Ankara: Furkan BY&O, 1993.
- Erbakan, Necmettin. *Millî Görüş İktidarı Niçin ve Nasıl*. haz. Üzeyir Türk. Ankara: MG V Yayınları, 2016.
- Erbakan, Necmettin. *Yeni Bir Dünya ve Adil Düzen*. Ankara: ESAM Yayınları, 2010.
- Erol, Murat. “Medeniyet ve Yerellik: Anadolu’da Bir Medeniyeti Düşünmek”. *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, Medeniyet Özel Sayısı sy. 186/187/188 (Haz. Tem. Ağu. 2012): 140-156.
- Ersoy, Arif. “Hak ve Adalet Merkezli Millî Görüş Hareketi’nin Fikri Temelleri”. *Anadolu Gençlik Dergisi*, Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı (Şubat 2015): 56-63.

- Ersoy, Mehmet Akif. *Safahat*. haz. M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: İdeal Kültür Yayınları, 2009.
- Esiroğlu, Muhammed. “Erbakan Hoca’nın Kullandığı Kavramlar ve Zihinsel Kodları”. *Anadolu Gençlik Dergisi*, Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı (Şubat 2015): 23-32.
- Eşarî, Ebu’l-Hasan Ali b. İsmail. *Makâlatu’l-İslâmiyyîn ve İhtilâfi’i-Müslimîn*. nşr. Nevaf el-Cerrâh. Beyrut: Dar Sader, 1427/2006.
- Garaudy, Roger. *Yüzyılımızda Yalnız Yolculuğum: Hatıralar*. trc. Cemal Aydın. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2005.
- <http://www.akevler.org/AkevlerTumKitaplar>. Erişim 28.11.2016.
- http://www.milligazete.com.tr/istanbul_daki_milli_goruscu_kuruluslar_2016_calisma_takvimini_masaya_yatirdi/395852. Erişim 14.10.2016.
- <http://www.necmettinerbakan.net/haberler/erbakan-39dan-altin-sozleri.html>. Erişim 14.10.2016.
- İsfahanî, Râğib. *Müfredât Kur’ân Kavramları Sözlüğü*. trc. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.
- İşcan, Mehmet Zeki. *Selefilik: İslami Köktencilüğün Tarihi Temelleri*. (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006).
- Kamalak, Mustafa. “Takdim”. *Necmettin Erbakan, Erbakan Külliyesi* içinde, 1: 25-26. Ankara: MGV Yayınları, 2013.
- Kara, İsmail. *Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi’nin Temel Metinleri*. İstanbul: Gerçek Hayat, t.y.
- Kestelî, Muslihiddin Mustafâ. *Haşiyetü’l-Kestelî ala Şerhi’l-Akaid*. İstanbul: Salah Bilici Kitapevi Yayınları, t.y.
- Kılavuz, Ahmet Saim. “Hasan b. Ali el-Berberhârî, Hayatı ve İtikâdî Görüşleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, sy. 2 (1987): 111-120.
- Kırbaşoğlu, Hayri. “Millî Görüş ve Kavramsal Düzlemi”. *Anadolu Gençlik Dergisi*, Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı (Şubat 2015): 33-38.
- Kutlu, Sönmez. “Din öğretiminde Mezhepler Üstü Yaklaşım ve İlk ve Orta Öğretim Programlarında Alevilik”. Erişim 28.11.2016. <http://www.sonmezkutlu.net/?pnum=85>.

- Kutlu, Sönmez. *Mezhepler Tarihine Giriş*. İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2008.
- Kutlu, Sönmez. *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*. Ankara: OTTO Yayınları, 2012.
- Kutluay, Yaşar. *Siyonizm ve Türkiye*. İstanbul: Çatı Kitapları, 2004.
- Kutup, Seyyid. *Yoldaki İşaretler*. trc. Mustafa Özel. İstanbul: Özgün Yayınları, 1992.
- Küçük, Abdurrahman. "Arz-ı Mev'üd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 3: 442-444. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Laleli, Nevzat. *Adil Düzen Nedir, Ne Değildir?*. Ankara: Gençlik Kütüphanesi, 1995.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'la. *Kur'an'a Göre Dört Terim*. trc. Osman Cilacı, İsmail Kaya. İstanbul: Beyan Yayınları, 1991.
- Mollaoğlu, Şerafettin. "Asra Yön Veren İslâm Önderlerinin, Liderleri Erbakan'a Şehadetleri". *Anadolu Gençlik Dergisi*, Erbakan Hoca Özel Sayısı sy. 135 (Nisan 2011): 66-71.
- Mucchielli, Alex. *Zihniyetler*. trc. Ahmet Kotil. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Müftüoğlu, Atasoy. *Ümmet Bilinci*. İstanbul: Denge Yayınları, 1998.
- Özcan, Azmi. "İttihâd-ı İslâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 470-475. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Özkan, Ercüment. "Parti Metodunun İslâmi Olup Olmadığı Sorunu". Erişim 09.10.2016. <https://www.youtube.com/watch?v=GaeMCefgZ4>.
- Öztürk, Mehmet Baki. "Bir Hatıranın Düşündürdükleri İnsani (Kişisel) Gelişim Bağlamında Erbakan". *Anadolu Gençlik Dergisi*, Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı (Şubat 2015): 135-138.
- Razî, Fahrreddin Muhammed bin Ömer. *İtikâdâtü Fırakı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*. nşr. Muhammed el-Mu'tesim bi'llah el-Bağdadî. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 1407/1986.
- Sunar, Lütfi ve Abdulkadir Macit. "Necmettin Erbakan". *İslam Düşünce Atlası* içinde, 3: 1313-1316. İstanbul: İLEM & Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.

- Şen, Arif. “Karizmatik Lider Olarak Erbakan”. *Anadolu Gençlik Dergisi*, Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı (Şubat 2015): 96-101.
- Tahavî, Ebu Cafer Ahmed. “el-Akîdetü't-Tahâviyye”. *İslam Akâid Mehtinleri içinde*, nşr. Ali Pekcan, 244-238. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.
- Turgay, Nureddin. “Ümmet”. *Şamil İslâm Ansiklopedisi*. 6: 268-269. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1994.
- Turhan, Salih. “Önsöz”. *Necmettin Erbakan, Yeni Bir Dünya ve Adil Düzen içinde*, 13-15, Ankara: MGV Yayınları, 2016.
- Türköne, Mümtaz'er. *Doğum ve Ölüm Arasında İslâmcılık*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2012.
- Türköne, Mümtaz'er. *Siyasi İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*. Ankara: Lotus Yayınevi, 2003.
- Uzun, M. Mustafa. *Erbakan Risaleleri:3 Adil Düzen*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2014.
- Uzun, M. Mustafa. *Erbakan Risaleleri:4 Faiz Belası*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2014.
- Üzüm, İlyas. “Takribü'l-Mezahib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 467-469. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Yalanız, Yusuf. “Millî Görüş Partileri'nin Eğitim ve Kültür Kodları”. *Anadolu Gençlik Dergisi*, Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı (Şubat 2015): 39-51.
- Yavuz, Hakan. *Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Millî Görüş ve Ak Parti*. trc. Ahmet Yıldız. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.
- Yavuzer, M. Necip. “Siyonizmi Ümmete Tanıtan Lider; Erbakan!”. Erişim 14.10.2016. http://tv5haber.com/yazar_9967_667_SIYONIZMI-UMMETE-TANITAN-LIDER;-ERBAKAN!.html.
- Yıldırım, Muhittin Hamdi. *Muhtasar Cihat İlmihali*. Ankara: Balgat Eğitim Merkezi, 2016.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi Kavramları ve Meseleleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1994.

